

Tartu Riiklik Ülikool

NSV LIIDU AJALOO KATEEDER

Sissjuhatus

EESTI NÕUKOGUDE TEATRI
ARENGUST AASTAIL 1940-1945

Diplomitöö

Lya Essenson

JUHENDAJA PROF. H. MOOSBERG

JRÜ NSVL ajal. kat.
nr. 1372.

TARTU 1958

Sissejuhatus

Käesoleva diplomitöö ülesandeks on väidata kultuurirevolutsiooni esimese etapi kulgemist eesti teatris aastail 1940 – 1945.

Nimetatud etappi on töös vaadeldud kahe peatükki raames. Esimene peatükk haarab enda alla esimese nõukoguliku hooaja 1940./41., mille jooksul rüüdi läbi eesti teatrite natsionaliseerimine, tehti algust nõukoguliku kaadri karrutamise ja saantati juba küllaltki märkimisväärsed edu teatritöös.

Teises peatükis käsitletakse eesti teatri olukonda Suure Isamaasõja ajal. Peatükk jaguneb kolmeks alapeatükiks: 1) eesti teater Nõukogude Liidu tagalas, 2) teatrite olukorrad okupeeritud Eestis ja 3) eesti nõukogude teater taasvabastatud Eesti NSV-s 1944./45. hooajal. Selle hooaja suurem osa möödus ajal, kui lõplikult fašistliku Saksamaa üle oli alles saantamata.

Kuid 1944/45. teatrihooaeg lõppes juba olukorras, kus kogu Nõukogudemaad oli vabastatud ja algas üldgas ülesehitustöö terve Nõukogude Liidus.

Diplomitöö kirjutamisel on kasutatud peamiselt ajalehtede materjale, almanahke „Eesti Nõukogude Teater“ I–III ja III ring Eesti NSV Muusika- ja Teatrimuuseumi Eesti Riiklike Kunstiansambli arhiivifondi materjale. Osa andmeid on saadud restlusest ENSV rahvakunstnik Ants Lauteriga.

Kuna töö ei ole mõeldud spetsiaalse teatri-ajaloolise uurimisena, vaid püüab lähtuda peamiselt kultuurevolutsiooni kulgemise raatlusest eesti teatris, siis ei esine siin arvestusi, lavastuste analüüsi jms.

Peamiseks raskuseks töö kirjutamisel oli piisava materjali puudumine teatrite kohta väljaspool Tallinna ja Tartut. Mõnevõrra leidus nende kohta andmeid rajooniajalehtedes, kuid pehmatiksti piirdus see kuivade reklaamidega lavastuste kohta, millest oli võimatu välja lugeda vastava teatri elu ja tegevust kogu selle mitmekesisuses. Täpsemaks analüüsiks ja järelduste tegemiseks oleks olnud vajalik üsna üsiku teatri arhiiv (mis aja paljudes teatrites sõja ajal hävines!) uurimine, restlemine kohapeal jne. See aga ei ootunud võimalikuks käesoleva diplomitöö raames.

Raskusi valmistas ka teatrite olukorras üle-

raate saamine okupatsiooniajal. Nastar alapeatükk on riigitatud põhiliselt okupatsiooniaegsete ajalehtede „Eesti Sõna“ ja „Postimehe“ materjalide põhjal, mida kuidugi ei saa pidada ammendavaks. Kahjuks ei ole ükski okupeeritud eesti teatris tegutsenud teatritiglane seni veel riigitanud oma nälestusi selle ajajärgu kohta ega sellele objektivset hinnangut andnud, kui mitte arvestada paari sõjajärgses ajalehtedes avaldatud üldisemaid artikleid.

Kolmandaks suuremaks raskuseks tuleb lugeda ENSV Muusika- ja Teatrimuuseumis asuva Eesti Riiklike Kunstiansambrite (ERKA) arhiivifondi osalist konastamist. Kuna mainitud fondi paljudes säilitamisühikutes on üksikud lehed nummerdamata ja osalt on nummerdamata ka säilitamisühikud ise, siis valmistab tõsiselt raskust kasutatud materjalide riitamine töös. Lähemal ajal tuleks ERKA fond siiski lõplikult konastada, sest kunstiansambrite eksisteerimise ajajärg oma temalikkuses moodustab seni veel põhjalikult läbi uurimata eesti kultuuri arenemise ajaloo väga tähtsa ja hultava osa. Kuna käesoleva diplomtöö raames on peatähelpanu pööratud draamariikma tegevusele, siis puiduvad siin täpsenad andmed teiste ansambrite tegevuse kohta. Ka ERKA tegevuse üksikasjalisemaks valgustamiseks oleks hädavajalik ar-

sambli liikmete isiklike mälestuste üleskirjutamine. Oli see ju ajajärk, kui kujunes välja nõukogulise avangardi eesti kunstnikekaadrist Nõukogude Liidu tagalas, kes, saabunud tagasi vabastatud Eestisse, hakkas ideeliselt suunana eesti kunstidele. Nihtlasti oli see aeg, kus credalt väljendus partei ja nõukogude valitsuse suur hoolitsus eesti kunsti- ja kultuuritegelaste eest.

Eesti rahvuslik teater tekkis ferdalismilise lagunemise ja kapitalistliku formatsiooni kujunemise tingimustes, ajal kui hakkas kujunema eesti rahvus.

Maailma suunte teatrikultuuridega võrreldes on meie teatri ajalugu väga lühike. Kui eesti teater astus arglise asjaamastusele katsetustega alles oma esimesi samme, oli Venes ja Lääne-Euroopas juba kõrge teatrikultuur. Kuid eesti teatri arengu hoog on mõistlik just enamarenud teatrinaade läheduse tõttu. Teater sai üheks võitlusvahendiks ja täitis sellera olulist osa eesti rahvuse kujunemise protsessis.

Rahvusliku liikumise käigus ärkasid rahva loominguks jõud. Eesti rahvusliku liikumise demokraatliku suuna juhid C. F. Jakobson, F. Kreutzwald ja J. Köhler võitlesid balti-saasa mõisnike,

vaimulike ring nende käsilaste vastu, samal ajal, kui Fannsen koos oma pooldajatega ajas saksasõbralikku poliitikat.

Eesti rahusliku teatri sünni on lahutamatuks seotud Lydia Koidula nimega. Tema kirjutas eestikeelseid näidendeid, mis kuuluvad eesti rahuslikku kultuuripärandisse. Eesti rahusliku teatri sünnipäevaks loetakse 24. juunit 1870. a., kui tuli esmakordselt ettekannele Koidula näidend „Saaremaa õunpöög.“¹ Näidend lavastati 1865. aastal Tartus asutatud „Vanemuise“ seltsi poolt. 1870. aastal lavastati Koidula teine näidend „Maret ja Maina ehk Kosjakased“ ja 1871. aastal tõrvi rahva ette Koidula kõige paremini õnnestunud näidend „Sääremulke ehk sada vanha tangusoola.“² L. Koidula ise oli n.ö. tekkiva teatri „hingeks.“

Täiesti väär on väide nagu oleks Koidula lähtunud saksakeelsete etenduste traditsioonist. Koidula seadis Tartu Gausa teatri ideetusele ja pealiskaudsusele vastu eesti rahusliku teatri mõtte, rahusliku vormi otsingu ja rahusliku näiterijanduse. Oma näiterijandusliku tegevuse ja teatriga liitus Koidula C. R. Jakobsoni ühiskondliku võitlusega vabanemiseks balti-saksa kultuurilise ja majandusliku mõju alt.

¹ Eesti Nõukogu Teater, Almanahh II, lk. 12 1956. a. lk. 12

² sealsamas, 1956. a. lk. 15

Hiljem aga pääses „Vanemuise“ seltnis võidule Jaanse-
ni saksarõbrahik ja kirikumelne poliitvika.

Kuigi n.a. „Koidula teater“ eksisteeris ai-
nult ühe aasta, oli ta tähtsus eesti teatri aja-
loole väga suur. Siitpeale hakkasid välja kuju-
rema eesti teatrikunsti traditsioonid. Koidula
algatus sai signaalsiks üle-eestimaalise teatrili-
iguse puhkemisele. Keskisid enim sellisid teatrientu-
siastid nagu August Wiera, Andres Pert, Willem
Thal jt.¹

August Wiera sai „Vanemuise“ seltnis näiteju-
hiks 1878. aastal. Tal tuli tegutseda väga raske-
tes poliitilistes tingimustes, ajal, kui tsaarivaldus
anus Baltimaade venestamise teele, kuid ei teinud
sarnal ajal mitte midagi balti aadli ja mõisni-
ke eestiguste vähendamiseks, et säilitada rahuliku
suhteid Saksamaaga. Tsaarivaldus surus Balti-
maadel maha iga vaba mõtte ja rahvusliku
liikumise avalduse. Wiera teatris lavastati kes-
gete jahtide kõrval ka palju maailmanäidanduse
klassika teoseid, kuid 1890. aastal keelati seltnil
näidendite lavastamine üldse.² 1891. aastal luba
niiski saadi, kuid selts jäeti nüüd ainehelt
täiesti onapead. Algas suunte „ilunäidanduste“ aj,
et sensatsioonitegemisega „vee peal“ püüda.

1 „Lahva Häääl“, n. 146 23. juuni 1945.a.

2 „Eesti Nõukogude Teater“, Almanahh II, 1956.a. lk. 25

Juba 80-datel aastatel algas Wiera teatri lagunemine, sest ta oli hakanud loetuma linnakordaluse na-
hajäämmale, reaktiivsele osale. Wiera ei nõt-
nud ühiskondlike jõudude rahkordi ega muutnud võita
oma teatriga kavava töölisklassi poolehoidu. Kuid
Wiera osa eesti teatrilis oli siinci väga suur,
sest ta kavatas rahva seas huvi teatrikunsti
vastu ja lõi oma aja raskest tingimustes teat-
rile edasieksteeimise võimaluse.

Tallinnas 1865. aastal asutatud „Estonia“
laulu- ja närguseltris valitses algusest peale
saksa raim.¹ Seltsi tegeuse eesmärk oli pakkuda
kerget meelelahutust linnarahva eesti srost
alamkihtidele ja hoida neid sakslaste mõju all.
Seltsis enes trinus äge võitlus eestlastest ja
sakslastest liikmete vahel. Eestimeelne demokraat-
lik opontsiioon antas 1877. a. algul uue seltsi
„Lootus.“²

19. sajandi 90-aastate algul kavvas Tal-
linnas ja Tartus elav lähikäimine vene ja eesti
intelligentsi vahel. Tallinnas, Tartus, Narvas, Haapsa-
lus, Pärnus ja teistes eesti linnades esinesid sageli
külarvkaiguetendustega silmapaistvad vene näitlejad.
Tartus enes Isaac-Benemaa üks silmapaistvamaid
näitlejaid P. A. Strepetova.³

1 Eesti Nõunogude Teater, Almanakk II 1956. a. lk. 31

2 sealsonas lk. 35 - - -

3 sealsonas lk. 148 - - -

Venemaalt kandunud eestise ka marxistlikud ideed. Ent intensiivselt levisid marxistlikud ideed Pärnu karsusseltsis „Valgus“ ja Narva „Nõitlejas“.¹ Ka Tallinnas andati vastukaalus reaktsioonihistele seltsidele karsusseltsi „Valvoja“.² Kui 1917. aastal organiseeriti proletaarne „Tööliste Teater“, mis said selle näitlejate tuumikuks „Valvoja“ liikmed.

Narvas lavastati erimehe näidendi 1873. aastal linnateatris.³ 1877. aastal andas C. R. Jakobson Pärnus seltsi „Endla“, kes järgmisel aastal lavastas Hübula „Saaremaa õnupoja“. Biljardis oli esimeseks näitenägukohaks „Koidu“ selts.

19. sajandi lõpus olid aga paljud seltsid muutunud reaktsioonihisteks („Estonia“, „Vänemuine“, „Endla“, „Liit“) kodanliku ideoloogia ulvadeks. Just sel ajal muutusidki kohtadeks, kustkaudu eesti näitekunsti tungis kriitiline realism, karsusseltsid.

1906. aastal loetakse eesti kitselise teatri sünnipäevaks. Sel aastal valmis Tartus „Vänemuise“ teater. Samal aastal arus „Vänemuise“ näitejuhi kohale Karl Menning,⁴ kes hakkas võitlema uue parema, tõepärasema ja rahvaliku teatri eest. Tema loominguliseks meetodiks oli realism. Menning tunnistas, et Venemaal on kõrgstiarenenud teater, tõine, realistlik lavakunst.

1 Eesti Nõukogude Teater, Almanahh II, 1956.a. lk. 49
2 sealsanas — — lk. 54
3 sealsanas — — lk. 43
4 sealsanas — — lk. 62

Enne „Vanemuisesse“ tööleasumist vihis ta mõned kuni Peterburis, et tutvuda lähemalt vene teatriga. Repertuaari võttis Menning enamuses ühiskondlike probleemide käsitlevaid näidendeid. Kuid lõhne repertuaar ja realistlik entusiasm ei neeldunud Tartu väikekodanlusele, arenevale töösikukodanlusele ja kodanlikule intelligentsiale. Menning ei teinud aga mingaid järeleandmisi nende maitse rahuldamise suunas ja oponitsiooni tema vastu arvas avalikult legitiimsena.

Menning avas õigesti, et teater peab rahvast kaavatama. Selle seisukohta löttu sattus ta teravasse vastuolule „võorestlastega“.¹

1914. aastaks oli „Vanemuine“ majanduslikult katastroofi äärel. Menning oli sunnitud kodanluse rinnakute löttu teatrist lahkuma. Kodanliku diktaatori algul „Vanemuine“ laoskus.

1906. aastal arsti ka „Estonia“ kutse-line teater M. Metsanuga „Päivese lõimuga“.² Esimesel hooajal valitses „Estonia“ teatris sausa jänt, mis vastas Tallinna väikekodanluse maitsele. Eesti kodanlus püüdis „Estonia“ uue teatri maja ehitamise küsimust teha üldrahvalikuks. Seati üles ka apolitiilisuse ja „kunst kunsti pärast“ loomingu. Kuid töölised ei toetanud kodanluse intust. 24. augustil 1913. aastal arati „Es-

1 Eesti Kodanliku Teater, Almanahh II, 1956 lk. 69

2 seal samas — — — lk. 73

tonia" uus teatrimaja. Lõhe tööliste ja „Estonia” kui tõunikkordaluse teatri vahel süveres. Samal ajal valitses „Estonias” ka kunstiline kriis. Tallinna töölisel lavastanid ise karskusseltsides näidendeid ja nende repertuaari tase oli „Estonia” omast kõrgem.

Võrreldes K. Menningu poolt juhitud „Vanemuist” ja „Estoniat”, kus näitejuhtidena tegutsesid P. Pinna ja T. Altermann, tuleb öelda, et need kaks teatrit olid täiesti erinevad. Menning seadis „Vanemuises” eesmärgiks ansambli loomise ja võitles ühiskonnakriitilise hülguise vastu, kuid „Estonias” valitses just ühiskonnakriitilise näitlejate eniletõstmise.

Esimene Maailmasõda paiskas teatrielu segamini. „Estonia” muudis suuna, näitlejad vallandati.¹ 1916. aastal lahkus osa näitlejaid „Vanemuisest” (järeast Menningu lahkumist) ja asus Tallinnas „Pandorini” seltsi, kus nad võtsid enda kätte kunstilise juhtimise.² Nii sai tulevase Draamateatri algidus endine „Pandorini” selts. Enne lõplikku formeerumist tegi see teater läbi keemilise arengutee.

1917. aastal toimunud Suur Oktoobrirevolutsioon mõjutas ka Eesti. Kuigi kordaliku võimude vahelise kultuuri revolutsioonile ei olnud Eesti. Kuigi kordaliku võimude vahelise kultuuri

¹ „Rahva Hääl”, nr. 146 23. juuni 1915. g.

² Eesti Võimude Teater, Almanahh II, 1956. a. lk 247

tuuri vägivaldne kehtestamine selle eestis katkestas, fomeemus Nõukogude Venemaal (1922. a. alates Nõukogude Liidus) ottsialistlik kultuur, baseerudes proletariaadi riiklikusell. Kultuuri revolutsiooni lähinimius ka eestis olid vastavad eltrid tehtud juba 1917. aastal. 1917. aasta novembris andis Rahvakomissande Nõukogu välja dekreedi, milles teatrite juktamine pandi skanduse Rahvakomissandidele ja 1918. aastal loodi riinase juunde teatrite osakond. 26. augustil 1919 avaldati V. I. Lenini poolt alla kirjutatud dekreet „Teatrite juktinise ühendamisest“, mis kuulutas välja teatrite nationaliseerimise.¹ Sellega muudeti teater Nõukogudemaal riiklikult suunatavaks, rahvahul-kade ideelisel kasvatanisel esmajärgulist osa eter-davaks kultuuri asutuseks. Lavale ilmusid uued kan-gelamd ottsialismitehtajate ridadest. Ottsialistlikku töv-teema leidis kehastust N. Majakovski näidendis „Saur“, A. Bezõmenski näidendis „Lask“ ja A. Korneitsuki la-vateostes.² Nõukogude teatri arengule avaldas suurt mõju M. Gorki looming, olles nii näitlejatele kui ka näitejuktidele realismi koolius. Kultuuri revolutsiooni teostamine Nõukogude Liidus, mille tulemuseks oli uue, ottsialistliku kultuuri teke, ottsialistliku ideoloogia võit sõjais ottsiaalseis kihtides, avaldas 1940. aastal suurt mõju kultuuri revolutsiooni kulgemisile eestis.

1 „Eesti Nõukogude Teater“, almanakh III, 1957. a. lk. 6

2 sealsonas — — — lk. 9

Pärast kodanliku „iseisuse“ väljakuulutamist Eesti kujunes kultuurilise keskuseks Tallinn. Koos kodanliku Eesti riigivõimu konsolideerumisega tugevnes ideoloogiline surve teatrile. Juhitavaks teatriks sai „Estonia.“ „Estonia“ lavastas teiste näidendite seas ka selliseid nagu Kaiseri „Gaas I“, Kasencleveri „Poeg“, Tõlleri „Masinahäntajad“ jt., mis räägivad sellest, et teatrile tungisid sisse formalistlikud tendentsid. Kuid põhiliselt oli formalism Eesti teatrile siiski võõras käsitluslaad ja vritjaks jäi realistlik suund.

„Estonia“ andis rea häid lavastusi just mängutehnilisest küljest vaadatuna, kuid näidendite ideeline külg oli suunatud tahaplaanile. Repressioonidest teatrile ja Pätsu kliiki poliitilisest orientatsioonist 30-date aastate lõpu poole kõneleb ilmekalt ENSV rahvakunstnik A. Lauteri — tolleaegse „Estonia“ näitejuhi — näide: „30-date aastate lõpus oli „Estonia“ reetruaans A. Kivikase näidend „Landeswehri veri“, kus väljenduti teravalt fasisitliku Saksamaa aadriid. Lavastati selle näidendi „Estonias“, afiisid olid juba väljast, kui konaga saabus käsk: ilmuda Pätsi juude audientidele. Seal toimunud vestluse vältel selgitas Päts nulle, et see ikka kuidagi ei sobivat,

— sellise näidendiga õritada ühte suurriiki. See nõivat meile kui väikeriigile tuma kalla vaid tarbetuid sekeldusi. Lõpuks tegi Päts ettepaneku: „Lar-deswehri veri“ repertuaanist naha võtta. Ja loomulikult tuligi seda teha... Kuid samal ajal ei häirinud riigivanemad sugugi asjaolu, et 30-datel aastatel oli „Estonia“ repertuaanis ka sama autori „Nimed narmotaholil“. Teatavasti väljendutakse selles teoses väga teravalt Nõukogude Liidu aad-ressil. Selle näidendi lavalpäsimist ei pidanud aga Päts illegiipärast sugugi ühe suuregi õritami-ness. ¹

Tallinna „Pöõhisteater“, kus tegutsesid näitejuh-tidena P. Põlvroos ja A. Särev, sunniti vaatama ta kodanluse vastuseisule, lavale tuma mõnin-gaid Nõukogude Liidus mängitavaid näidendeid, kuigi suurte kärbetega.

Nilõjoontes kaotas eesti teater kodanliku distantsi perivordil oma progressiivse, aktiivse vaimu ja muutus passiivseks ühiskondliku elu näh-tuste vastu. Repertuaar sunniti peale kodanliku kunstipoliitika poolt. Kuid eesti teatri arengut ei saa vaadata ainult sellest vaatekohast lähtudes, sest teatud ingkonnad teatrites võitlesid realistliku

¹ Tõiklikus jutuajamises ENSV rahvakunstmis st. Lauleriga saadud suulised andmed.

teatri ja väärtusliku repertuaari eest. Teatris endas
toimus äge võitlus rahvalike ja nitterahvalike voolu-
de vahel ning selles võitluses säilitatigi kodanliku
aja umbes õhus eesti teatri rahvalikkuse traditsioon.
See traditsioon tuli üle võtta eesti nõukogude
teatri poolt. Tänu sellele võis eesti teater 1940.a.
astuda teoreetilisena teiste nõukogude teatrite
ridadesse.

1940. aastal, üheaegselt sotsialismi ülesehi-
tamise algusega, algas Eestis ka kultuuri-revo-
lutsioon. Nagu eelpool öeldud, lõi eeltingimused
selle edukaks kulgeniseks juba Suur Sotsialistlik
Oktoobrirevolutsioon 1917. aastal. Nõukogude Li-
idu kultuuri-revolutsiooni kogemused aitavad väga
palju kaasa kultuuri-revolutsiooni läbinimisele
Nõukogude Eestis.

Eelkõige oli vaja revolutsiooni teostamiseks
kultuuri alal luua sotsialistliku kultuuri põhi-
tingimus — proletariaane riiklikkus. Baseerudes pro-
letariaadi riiklikule võimule, teenendab nõukogude
kultuur sotsialismi baasi, tugevdab nõukogude
ühiskonda ja aitab rahval lahendada kommu-
nistlikku ühiskonna ülesehitamise suurt ülesar-
net. Nõukogude kultuur on sellepärast kõige
eesindlikum maailmas, et ta loetub ainsale tea-

Duslikule ja täiesti revolutsioonilisele maailmavaatele — marksistlik-leninlikule maailmavaatele.

Algas kultuurirevolutsioon ka eesti teatris, mis kodanliku diktatuuri kehtestamise järel oli sunnitud minema teist teed, kui Nõukogude Liidu teatrid. Teatrikunstialasid ühitasid Nõukogude Liidus 1917 – 1940 avaldasid suurt mõju kultuurirevolutsiooni algusele ja käigule eesti nõukogude teatris.

1939. aastal toimunud Nõukogude Liidu näitejuhtide kongress pöördus kõigi loovate teatritöötajate poole üleskutsega, milles närgiti, et teater peab Nõukogudemaal kavatama rahvahulki väitlejaks kommunismi eest, kusjuures ainuõigeks meetodiks nõukogude teatri jaoks tunnustati sotsialistlik realism. Nõukogude teater peab võitma formalismi ja naturalismi tendentsid, mis viivad teatrikunsti elust kõvale, kõvale. Tendentsist suunistest nõuetest, mis seab teatri ette rahvas. Teatri edasise loova kasu tingimustes loeti: alalist loovat kollektiini, alalist kunstilist juhtimist, kollektiini ideelis-kromingulist ühtsust, kõigi näitlejate, näitejuhtide, dramaturgide ja lavakunstnike avarat ja vaba osavõttu teatrilise suunte küsimuste otsustamisest.

Kongress märkis ka, et „...teater ei saa olla elu õpetajaks ega masside kommunistliku teaduse karratajaks, kui teatris endas ei peeta juivat ja vira võitlust näitleja vabaneamiseks vana pühholoogia jäänustest, natsakusest, endassearmumisest, põhimõtte-tusest ülesaanamiseks, mis on pidunud teatritöö arengus.“¹

Kultuuri revolutsioonil Eestis olid ka nõu-
gad erijooned. Eesti intelligentsi kaader oli 1940. aas-
taks juba võrdlemisi tugev ja üldine kultuuri-
tase kõrgem kui 1917. aastal Nõukogude Venes.
Kuid eesti intelligents oli kujunenud kodanliku
diktatuuri tingimustes ja läbi imbutunud kodanlast
ideoloogiast. Sellest vabane mine ei olnud kerge.
Kultuuri revolutsiooni ülesandeks Eestis oli kõrge-
pealt täiesti uue ideoloogiaga intelligentsi
kaadi karatamine. Selleks oli vaja vana kaa-
der, kes võis ausalt nõukogude konna heaus-
tõrle hakata, ümber karatada ja juunde-
luda ka uut nõukoguliku kaadrit.

Teneks tähtsanaus erijooneks oli eelpool-
mainitud Nõukogude Liidu kogemuste karita-
nise võimaks.

Eesti nõukogude teater pidi rüüv omaus
võtna suune perspektiivitunde ja vabarena

¹ „Sire ja Vasar“, nr. 2

12. oktoober 1940. a.

kitsast iseeneses olemisest, milles ta oli harjunud la-
hendama künimusi oma arengu viimaseil aasta-
kümnneil. Vanast tuli üle võtta rahvalikkuse tra-
ditsioon, mille teatrite demokraatlikud ringkonnad
olid kandnud läbi eesti teatri arenguaastate enne
1940. aastat. Alles nüüd jidi täies ulatuses leovs
saama juhtlause, mis püstitati eesti professiona-
alse teatritegelaste poolt juba teatri algpäevil:
„Teater rahva jaoks!”

I PEATÜKK

Eesti teater esimesel nõukogulikul hooajal 1940./41.

Stõukogude võimu taaskohendamise Eestis 1940. aasta juunis oli muuvalgulise tähtsusega sündmus Eesti teatrielus. Sama aasta oktoobris toimunud teatri nationaliseerimine avas enneolematud võimalused teatrikunstis arenguks, luues teatri-töötajatele tugeva majandusliku baasi sotsialistliku kultuuri viljelemiseks.¹

Enne nationaliseerimist tegutses Eestis eraldi juhtimisel 8 kutselist teatrit.² Seoses nationaliseerimisega loodi juurde 2 kutselist teatrit seni poolkutselistena töötanud teatritest. Neli suuremat teatrit — „Estonia“, „Draamateater“, „Töölise teater“ ja „Vanemuine“ allutati vahetult Hariduse Rahvakomisariaadile, „Endla“, „Ugala“, „Kõrva teater“, „Kannel“, „Gäde“ ja Kuressaare teater anti omavalitsuste valdamisele riigi teatrit.³

¹ „Siip ja Vasar“, nr. 3 19. oktoober 1940. a.

² sealsamas, nr. 38 22. september 1945. a.

³ „Rahva Hääl“, nr. 32 5. juuli 1944. a.

Koos teatritega natsionaliseeriti ja anti täielikult teatrite käsutusse ka teatrihooned ning muu seni nende kasutada olnud vara.¹ Kõigi natsionaliseeritud teatrite üldine kunstiline ja majanduslik juhtimine läks Hariduse Rahvakomissariaadi kätte. Teatrite töö suunamiseks kohapeal määras Hariduse rahvakomissar natsionaliseerimiskomisjonid ja komisariid, kes lahendasid mitmesuguseid teatriellu kuuluvaid küsimusi nagu sideme loomine töötava rahva laiade hulkadega, teatritöötajate ideelis-politiline kasvatus töö jms.²

Kodanlikus Eesti sõltusid teatrid kasatulu-dest, riiklik toetus oli ajutine ja ebakindel. Kaadri voolavus, koosseisude sage koondamine ja selle tagajärjel näitlejate töötajätmine olid täiesti igapäevaseks nähtuseks. Esines ka paremate näitlejate ihest teatrit teise meelitamist ainelise ülepakkumise teel, kohasaamisi tutruste kaudu, vaatamata näitleja isiklikele võimetele ja pidevat ansambelite lõhkumist. Näitleja olenes täiesti teatri juhatusega sõlmitavast töölepingust.

Teatrid juhtivais eraseltsides tegutsesid sageli inimesed, kes olid teatritöös vähikud.

Paljudes teatrites selgus peale natsionalisee-

1 „Tartu Kommunist“ nr. 23 24. oktoober 1940.a.

2 Muusika- ja Teatrimuuseumi Protokoll natsionaliseeritud teatrite komisariide näpitanine võlta 4. detsembril 1940.a.

rimist, et eraseltsidesse olid sisse pugunud inimesed, kes seltside majanduslikke ressursse kasutasid oma huvides. Nii oli näiteks „Vanemuise“ teatri ümber Tartus koondunud grupp selliseid kodanliku kliinivalitsuse võimudele lähedasi „seltskonnategelasi.“ Nõukogude võimu kehtestamise järel võeti „Vanemuise“ seltsi viimase viie aasta arepidamine ning asjaajamine revideerimisele EK(b)P Tartu komitee ja Riigikontrolli Rahvanomissariaadi esindajate poolt.¹

Revideerimise käigus avastati, et seltsi juhatuse liige ärimees K. Lepp oli kasutanud „Vanemuise“ vahendeid oma äriüksusena. Teatri esinduskulude arvel korraldati seltsiliikmete omavahelisi jõuminguid. Teatrihoone ümber- ja juurdeehituste teostamise arvel tekitatud kahjud ulatusid 14 244 kroonini. Ratsionaliseerimine likvideeris sellise olukorra ja süüdlased (vanem asjaajaja H. Astor - Itkis, K. Lepp jt.) anti kohtu alla. Jutuajamisest Eesti NSV rahvakunstnik A. Lauteriga selgus, et mõnesuguseid kuritaritusi avastati ka „Estonia“ seltsides („Estoniat“ juhtisid kaks seltsi - Osakihitus ja Estonia kltg)² seltside kaudu püüti teatritele peale suunda murrakouslikku kodanlik - ratsionalistlikku suunda.

¹ „Tartu Kommunist“, m. 42 16. november 1940.a.

² Jutuajamises Eesti NSV rahvakunstnik A. Lauteriga saadud suulised andmed

Teatritel puudusid tööd reguleerivad üldised korda-
sed, ühtne juhtimine, koosseisude nomenklatuurid,
täpsemad majandus- ja tegevusplaanid. Korduvatest
kriisidest otsiti väljapääsu nn. „kassatükkide“ —
kunstiväärtuselute jantide ja salongioperettide lavas-
tamises.

Stennoogude võim vabastas eesti teatri iga-
sugusest survest ja suunas ta sotsialistliku rea-
lismi radadele. Näitlejate positsiooni määraks
sai kunstilised võimed ja töödistsipliin. Koos-
sude koondamise asemel algas nende laiendami-
ne. Nii näiteks kavvas RT „Estonia“ koor ja orkes-
ter 1940. aasta jooksul 50 inimese võna.¹ Kodan-
liku direktuuri pärandina oli RT „Estonia“ kaa-
der väga väike. „Estonia“ direktor E. Reining mär-
kis selle kohta: „Estonia“ on meie suurim
teater, kuid tema koosseisud on nii väikesed, et üks-
siku tegelase või solisti haigestumise tõttu ei
saa mõnda teost vahel nädalate viisi lavale-
tada. Puuduvad kvalifitseeritud jõud, kes võiksid
haigestunud tegelast asendada.“²

Teatriid allutati kohapeal ainujuhtimisele.
Direktoriteks ja kunstilisteks juhtideks määrati
kogenenumad ja kunstiliselt suutelisemad teatritegelased.

¹ „Rahva Hälä“, nr. 38 22. juuli 1944. a.

² „Siip ja Vasar“, nr. 3 19. oktoober 1940. a.

1940. aastal suurendati teatrile isikulist koosseisu võneldes 1939. aastaga 34% võna.¹

Teatrile allutamise riiklikule juhtimisele tõi endaga kaasa ka kaadrite stabiilise voolamise kadumise. Kaadrite liikumine ühest teatrilt teise võis nüüdsest peale toimuda ainult Kunstide Valitsuse loal ja korraldusel. Teatritöötajate palgu tõsteti 30-40% võna.²

Suurt tähelepanu pööras Nõukogude Eesti valitsus kohe peale juunipöört nute teatrikaadrite ettevalmistamisele. 1940. aasta sügisel asus Riiklikus Lavakunstkoolis tööle 20 õpilast.³ Esimese nõukogulikku lendu 1941. aasta kevadel kuulunud noored andekad näitlejad Voldemar Panso, Ellen Liiger, Leida Anu-Raukas, Heli Viisimaa, Aune Ruus jt. Teatrikoolis suunati noori töötama sotsialistliku realismi meetodil ja omandama K. Stanislavski ning V. Nemirovitš-Dantsenko teoreetilisi lavakunsti põhimõtteid, mille aluseks on tõde ja süü.

1940. aastal võeti kavva Lavakunstkooli reorganiseerimise küsimus ja töötati välja kooli reformi projekt. Projekteeritav kool pidi ette valmistama näitlejaid ka muusikalavastuste jaoks ja lavatantsijaid. Kooli töö otsustati planeerida Nõukogude Liidu teatrikooli kavade

1 „Lahva Hääle“, nr. 38 22. juuli 1944.a.

2 „Täht Kommunist“, nr. 10 ja nr. 2 9. oktoober ja 30. september 1940.a.

3 „Siip ja Nasar“, nr. 1 5. oktoober 1940.a.

järgi ja vastu taheti võtta esialgu ka need keskkooli seni veel mitte lõpetanud andekaid inimesi, kes teatud tähtsaks keskkariduse omandavad. Nütel alustel ümber konaldatud kooli tööerakendamise katkestas sõda.

Nüte kaardite kasvutamise kõval omas sama olulist tähtsust vanade teatrijõudude ümberkasvatamine sotsialistliku ideoloogia vaimus. Deklaratiivselt asusid küll kõik teatritöötajad nõukogude võimu poole, aga loominguilises töös käidi veel kaua ümber sotsialistliku realismi, selle olemusesse tungimata. Paljud näitlejad ja lavastajad kasvavad ümber alles tegeliku loopõltses si käigus raskete pingutuste tagajärjel. Nüksai- nus aasta nõukogude võimu Cestis pärast aastaid kestnud kodanlikku korda oli liiga lühike aeg selleks, et teostada lõplikku, jäagitud lahtiütlemist inimestesse sööbinud kodanlikust ideoloogiast. Kodanlus oli näitlejatesse sisendanud, et näitleja ei tohi tegelda poliitikaga, mis tegelikult tähendas apoliitilisuse sildi all kõige reaktioonilisema kodanliku poliitika soiduvette asumist.

M. Gorki kirjutas selle kohta oma artiklis „Sotsialistlikust realismist“ järgmist: „Alludes

ajaloo kahe jõe — kodanliku mineviku ja sotsia-
listliku tuleviku gravitatsioonile, inimesed kõigu-
vad märgatavalt, ... ei tundu ematavat rahu-
likku seendumust selles, et otsustavalt ja kind-
lalt on valitud täiesti kindlaksmääratud tee.

Ometi on sellele teele ajalugu juba küllalda-
selt osutanud.¹

Teatritöötajail tuli vabaneeda paljudest ko-
danliku meha pärandeist. Teadvuses nagu usust,
individualismist, karjerismist, distsiplineerimatuses jne.
Sotsialistlik töödistsipliin on eriti tähtis teat-
ris kui kollektiivses kunstiasutuses, kus iga löö-
taja — alates peategelasest ja lõpetades lava-
töölisega — ülesannete täitmise kvaliteedist ole-
neb etenduse edu. Distsipliini puudumine teatris
võib kaotada usalduse teatrikunsti vastu
laiades rahvahulkades.

Eesti NSV rahvakunstnik Ants Lauter, mee-
nutades nõukogude võimu algpäevi 1940. aastal
„Estonias“, märkis: „Kuigi „Estonia“ oli selleks
ajaks väga teravatest välisformalistlikest kal-
durustest üle saanud, oli teatritöö siin ikkagi
kodanlik. Ja see kodanlik siin avaldas loomu-
likult mõju ka inimestele. Kuigi „Estonias“ aval-
dati 30-date aastate lõpul kõgu aeg passiiv-

¹ „Naismunk“, nr. 1 1940. a. lk. 34

set vastupanu kodanlikule režiimile. See asjaolu tõi
gis ka kergema sissepääsu uuele, nõukogulikule ri-
sule. Tähe uue vastuvõtmiseks oli hea, kuigi al-
gus muidugi tuli puudu teadmistest ja oskustest.
Oluline oli aga see, et uue vastu tuntis elavat
huvi. Väitlejad asusid kuniga õppima marksismi-le-
niniismi. Suurepäraseks lektoriks oli meil Arkadi Mi-
ko, kes marksismi küsimusi lahendas kõigile ausaa-
davalalt ja loogiliselt.¹

Inimeste teaduse ümberkasvatamine ei ol-
nud ausaadavalalt kerge protsess, vaid pikaajaline ja
püsivust nõudev.

Eesti NSV teeneline kunstitegelane P. Põldroos
kujutas selle kohta: „Meie, teatritöölised, tunne-
me täie tõsidusega seda suurt ja vastutusrikast
ülesannet, mida esitab üleminekuaeg teatrile kui
kõige olulisemale ja kaasajale kõige aktiivsemalt
reageerivale kunstialale. Teatri kohus on lava-
loomingus vormida kunstielamuseks kogu töötava
rahva kangelaslik võitlus ja sotsialistlik üles-
ehitustöö. Peame näitama uusi nõukogude inime-
si, kes maal, õhus ja veel teostavad suure
sotsialistliku maailma ülesehitamist. Meil, teat-
ritöölistel, tuleb palju õppida ja mis veel raskem
— ümber õppida.“²

¹ Siin. Jutuajamises Eesti NSV rahvakunstnik A. Lauteriga saadud suulised andmed.

² „Sip ja Vasar“, m. 1 5. oktoober 1940. a.

Teatri nationaliseerimisele kaasnes neile abi osutamise ka repertuaari osas. Varsti pärast nõukogude võimu kehtestamist Eestis 1940.a. anti kirjandikele riiklikud tellimused nute algupäraste näidendite saamiseks.

Repertuaarist kadusid lavased, ideetud „kassatükid“, andes teed nõukogude näidenditele ja maailma ning eesti klassika parematele teostele. Kuid repertuaarirüsimus jäi 1940 aastal kõigele vaatomata siski kõige valusamaks rüsimuseks. Põudus täiesti algupärane eesti nõukogude näitekirjandus. Seda lünka püüti esialgu täita eesti klassikapärandise kumulvate teoste lavastamisega, kuid ka siin satuti raskustesse, sest sageli ei osatud võtta õiget seisukohta ühe või teise kirjandiku loomingu suhtes.

Kõige rohkem lavastati 1940./41. hooajal eesti klassikast E. Vilde ja A. Litzbergi näidendeid.¹

Täisväärtuslikku eesti nõukogude näidendit 1940./41. hooajal ei andnud. M. Raua näidend „Mõök väravas“ oli esimene katse sel alal.² Näidendis kujutati eesti poliitiliste vangide elu vanglas enne juunipööret. „Mõök väravas“ lavastati „Töölis-teatris“ ja RT „Vanemises“. Lahjusus ei olnud eesti nõukogude esimene algupärane näidend kuigi hästi õnnestunud.

¹ ENSV Muusika- ja Teatrimuuseum, — Statistika

² „Teater ja Muusika“, nr. 6 1941.a. lk. 268

Teatri esimesel nõukogulikul hooajal ennes veel palju vigu, püüdyääre ja küsitavaid tõlgitsusi, kuna teatritöötajad ei muutnud otsenkohe automaatselt ümber lülituda nõukogude inimese mõtte- ja tunde- laadi kujutamisele. Näitlejatel püüdis täpsen ette- kujutus nõukogude inimesest üldse, kes oli nüüd muutunud näidendites peategelaseks.

Teatrihooaja 1940/41 avas 1940. aasta augustis Punalipulise Balti Mere Laevastiku Teater¹ Tallinnas. See teater tegutses enne Tallinna asumist Leningradis. 1940. a. loobus teater estraadist kui senisest esinemise põhivormist ja asus lavastama pisemaid näidendeid. Ka sellel teatril, nagu kõigil teistelgi, oli tõsiseid raskusi repertuaariga, kuna valitses püüdis erialastest näidenditest. Lähtudes teatri spetsiifilistest ülesannetest, lavastati Punalipulise Balti Mere Laevastiku Teatris näidendeid peamiselt mere- ja punaväelaste elust, peale selle ka klassikat (Molière'i, Colsoni, Shaw'i, Tšehhovi jt. näidendeid).²

Punalipulise Balti Mere Laevastiku Teater viis järjekindlalt ellu Stanislavski põhimõtteid. Siin püüdis liialdamine mehisusega, relvitanistav, ürida etteajav kodanlik kangelaslikkus.

Oma terve ansambli poolest oli Punalipulise Balti Mere Laevastiku Teater eeskujuks teistele

¹ „Õhismurk“, nr. 3, 1940. a. lk. 310-311

² sealsamas, nr. 2, — — — lk. 199-201

Nõukogude Eesti legutsevatele teatritele. Teatri kunstiline juht H. V. Pergament oli suutnud noores teatris luua sügavalt realistliku lavakunsti õhkkonna.

Punalipulise Balti Mere Laevastiku Teater lõi esimesel nõukogulikul teatrihooajal Eestis publiku ette kõige rohkem nõukogude lavateoseid: J. Hermani „Õed“, mis käsitleb Pirogovi tegenist rahva abistajana ja sõbrana, nõukogude teadeastele käsitleva L. Rahmanovi „Rahutu vanaduse“ ja N. A. Venksteri „Tuisu.“ Klassikast lavastati A. N. Ostrooski „Tälepid ja austajad“, A. P. Tšehhovi „Kolm ödejt.“

1941. a. parim lavastus oli Punalipulise Balti Mere Laevastiku Teatril B. Lavreneri „Meljakimae esimene“ — episood kodusõjast.²

Nõukogude näidendeid lavastati 1940/41.

hooajal ka teistes Eesti teatrites nõudlemisi palju.

Itii lõi RT „Estonia“ lavale M. Gornii „Vassa Želesnova“ ja „Ema“ dramatiseringid.³

„Vassa Želesnova“ nimiosas lõi RT „Estonia“ näitleja Liina Reiman ühe oma parimaist lavakujudest.

Ka „Ema“ lavastus õnnestus. Lavastaja ja dramatiserija ülesanne — näidata teose peakangelase kujunemist katkhüst ja alaliselt hirmu

tundvõast naistöölisest teadlikuks revolutsionäänis

— oli täidetud edukalt. „Ema“ lavastuse

1	„Nõukogude Kultuur“,	n. 1	1941. a.	lk. 57
2	„Tuisumine“,	n. 2	1941. a.	lk. 190
3	„Teater ja Muusika“,	n. 3	1941. a.	lk. 133-134

puhul kasutati esmakoordselt dublante, milline võte kavatas veelgi rohkem näitlejate kriitilist suhtumist oma töösse, võimaldas osatähtjate esinemist võnelda ja süvendas ausaamist kollektiivse töö osatähtsusest teatris.

RT „Estonia“ sõnalavastuste hulka 1940/41. hooajal kuulusid eesti näitekirjandusest C. Vilde „Side“, A. Jakobsoni „Viirastused“, A. Kitzbergi „Libahunt“ ja „Põhve talus“ ning M. Metsanurga „Nagade elu.“¹

Välismaa autorite sõnalavastustest olid RT „Estonia“ repertuaaris M. Pagnoli „Eluaahts“, R. Faudhoisi „Ettevaatust, värskest väritud!“ ja W. Shakespeare „Tõrksa taltsutus.“

Esimese operina Nõukogude Liidu rahvaste teatrite repertuaarist lavastas RT „Estonia“ L. A. Juhvridi ja A. V. Aleksandrovi modusjärgemalise „Pulmad Malinorkas“. Operetidest lavastati J. Straussi „Mahrhiir“, P. Abrahami „Roxy ja ta inimeskond“ ning P. Ardna „Kalurineiu“.

Operihooaja avas RT „Estonia“ G. Verdi „Don Carlosega“. Sellele järgnesid Rimski-Korsakovi „Maidoo“, Tšaikovski „Padaemant“, Bizet' „Carmen“, J. Dzeržinski „Vainne Don“ jt.

Balleti, alal lavastati „Estonias“ ^{P. Tšaikovski} „Luikeke jäve“ ja ^{„güüre“} „Punast norni“.

¹ ENSV Muusika- ja Teatrimuseum, — Statistika

Seega oli RT „Estonia“ repertuaar 1940./41. hooajal küllaltki ulatuslik. Eesti NSV rahvakunstnik H. Lauter märkis, et RT „Estonia“ repertuaar 30-date aastate lõpul oli võrdlemisi progressiivne. Sellest räägib ka asjaolu, et RT „Estonia“ repertuaar jäi 1940.a. põhiliselt samaks nagu see oli kavandatud juba enne juunipöört.¹ Lisandusid ainult M. Gorki teoste dramatiseringud, mis kodanliku diktaatori päevil „Estonia“ lavale ei pääsenud ja mõned teised nõukogude näidendid.

Ühendatud Töölis- ja Draamateater Tallinnas avas hooaja 17. septembril 1940.a. V. Gusevi värsinäidendiga „Kiulsus“, mille lavastas E. Tiik. Näidend käsitleb ehtsa ja väära kangelaslikkuse teemat.

Nõukogude näidenditest oli Töölis- ja Draamateatri repertuaaris veel H. Kerneitsuki „Platon Kretsjet“, V. Gusevi „Õnnelikud päevad“ ja A. Bulgakovi „Uus naja.“² M. Gorki „Põhjas“ lavastati Riikliku Draamateatri 1941.a. algul.³ Tallinna Töölisteater lõi lavale läti kirjanduse K. Birnikse näidendi „Moor mets kasvab.“ Heade lavastuste hulka vaadeldaval hooajal kuuluvad veel B. Lavreneni „Munang“, A. Arhuzovi „Tanja“ ja S. Gergely-Blitovski „Mõnu poeg.“ Riikliku Draamateatri juures loodi alustanud Noorsooteater lavastas J. Švartsi „Lumekuninganna“ ja L. Parneli „Vanaisa jutustuse.“

¹ Jutuajamisi ENSV rahvakunstnik H. Lauteriga saadud suulisel andmel.

² ENSV Muusika- ja Teatrimuuseum, siin Tallinna Töölisteater 1940/41

ja Riiklik Draamateater 1940/41

³ „Süü ja Vasa“, nr. 2 11. jaanuar 1941.a.

RIT „Vanemuises“ pääses 1940.a. sügisest alates sõnalavastustes osas domineerima klassivõitlust jälgiv ja klassivõitlust ülevõitvat paljastav näidend. Nõukogude „Vanemuise“ kohta kirjutas teatri kunstiline juht K. Ind: „Ta peab lammutama ja naeruvääristama kõiki kodanlike pärimusi meie teadvuses ja tõekspidamistes, peab paljastama lojaalsuse ja solidaarsuse maski varju pugenud konjunkturoni, peab üles äratama kõik tükkyad ja magajad ning näitama neile uusi avavaid perspektiive.“¹

Hooaja avas RIT „Vanemuine“ 25. septembril 1940.a. A. Korneitsiuki sobusõrjateemalise draamaga „Laevastiku hukk“ K. Ind'i lavastuses. 1940.a. lõi RIT „Vanemuine“ lavale ka nõukogude kirjanduse J. Dzeržinski operi „Vaike Don.“

Tehes statistikat 1940/41. hooaja teise poole kohta, selgub, et sel ajavahemikul oli RIT „Vanemuine“ lavale 12 sõnalavastust (neist 6 nõukogude autorite omad), 2 operit, 3 operetti ja 1 balleti-pantomim.² Hooaja lõpul loodi lavale M. Gorki näidend „Väikekodanlased“. Operilavastustest äratas suurt tähelepanu G. Puccini „Madame Butterfly“ lauljatar Elsa Maasikuga peaosas.

1 „Niisuke“, nr. 1 1941.a. lk. 91

2 „Täht Kommunist“, nr. 1 1. jaanuar 1941 – nr. 130 5. juuni 1941.a.

3 sealhambas, nr. 48 26. februar

Intensiivne tegemus algas ka Eesti teistes teatrites.

Nõu „Kannel“ alustas hooaega 20. augustil 1940. a. avatenduga¹, avatendus anti Nõus 21. septembril.² Sellens oli H. Raudsepa „Vedelvorst“.³ Enne seda toimusid külaskäigu etendused Kanepise, Põmerpalumäe jn.

„Kandl“ repertuaaris oli esimesel nõukogulinul hooajal nida häid nõukogude näidendeid. Juba 1940. aasta lõpul sai lavaküpsuks M. Gomi „Vana Želznova“, mis püüis repertuaaris leue hooaja. Hästi õnnestunud A. Bulgakovi „Muu maja“, A. Arbuzovi „Kuu armast inimest“ ja C. Blaumani „Indrani“, milles avaldub terav süüdistus maa eraomandi vastu.

Kõik Nõu „Kandl“ 1940./41. hooaja etendused olid sõnalavastused. 11-st esitatud sõnalavastusest oli 6 nõukogude näiteringanduse varasalvest võetud.⁴

Pärnu „Endla“ avas hooaja piduliku antingiga 5. augustil 1940. a.⁵ Peale avamist riibis teater ringreisil ja hooaja avatendus Pärnu linnas toimus 20. oktoobril A. H. Tammsaare „Põrgupõhja muu Vanapaganat“ dramatiseringuga.⁶ „Endla“ teater sai endale 12-liikmelise orkestri ja suurendas oma näitlejasperet. Hooaja alguses lavastati K. Krejori näidend „Ljubov Jarovaja“ „Rahvakooliõpetaja“ nime all.

-
1	„Tõrvahva Elu“	n. 21	21. august	1940. a.
2	sealsamas,	n. 20	20. august	— —
3	sealsamas,	n. 21	21. veebruar	1941. a.
4	sealsamas,	n. 1	21. august	1940. a. — n. 53 15. mai 1941. a.
5	„Pärnu Rahva Hääl“,	n. 28	7. august	1940. a.
6	sealsamas,	n. 65	18. oktoober	1940. a.

Kuna siis kuulus „Endla“ ametlikku koosseisu ainult 9 kutselist näitlejat, aga „Ljubov Jarovaja“ tegelaste arv ulatub üle 40, siis kaarati näidendi lavastamiseks kaasa suun hulk asjaajastajaid näitlejaid.¹

„Endla“ teatri 1940/41. hooaja repertuaarikuulused veel H. Kuolijõe „Vastumürk“, A. Arbuzovi „Tanya“, M. Gorki „Põhjas“, A. Kitzbergi „Mektud talu“, S. Rombergi opeett „Võidulaul“ ja R. Planquette komiline ooper „Cornerville'i kellad.“²

Ka Viljandi „Ugala“ avas hooaja „Põigupõhja“ ja „Vanapaganaga“ nagu „Endlaga.“³ 1940. aasta lavastustest õnnestus eriti hästi A. Arbuzovi „Tanya“ Evi Raueriga peos. ⁴ Oktoobirevolutsiooni 23. aastapäevaks tõi „Ugala“ lavale S. Lunini ja A. Furmanovi näidendi „Tšapajev“, mille lavastas E. Pinn.⁴

1940/41. hooaja teisel poolel lavastati

„Ugalas“ A. Faino draama „Kontsert“, A. Kitzbergi „Püve talus“, E. Vilde „Pisuhänd“ jne. Juba 6. mail anti „Ugala“ ringreisile. Ka 1941. a. veebruaris käis

teater pikemal ringreisil, mis lõppes näitri algul.

Kahe Viljandis viibimise muu jooksul suudeti siiski anda kolm uut lavastust — A. Faino „Kontsert“, Rahmanovi „Rahutu vanadus“ ja E. Vilde „Pisuhänd.“⁵

1	„Siip ja Vasar“, nr. 13	28. detsember 1940. a.
2	„Päinu Rahva Hääl“, nr. 13	14. november 1940 — nr. 60 17. mai 1941. a.
3	„Punane Täht“, nr. 9	20. detsember 1940. a.
4	„Täht Kommunist“, nr. 35	5. november 1940. a.
5	„Punane Täht“, nr. 48	26. aprill 1941. a.

Kuressaare Teater, mis rajati alles 1935.a., muutus rahvaliseerimise järgi puhtrantseliseks, palgalise koosseisuga 21 näitlejat. Koosseise suurendati hooaja jooksul veelgi. Endise 1-2 etenduse asemel hakati nädalas andma 3-4 etendust, kusjuures vaatajate arv kasvas 1940./41. hooajal võrreldes varasema ajaga 200% võrra.¹

Hooaega alustas Kuressaare Teater 1940.a. oktoobrikuus. Teatri repertuaaris olid peamiselt sõnalavastused, välja arvatud C. Kinnere operett „Põisu Bataariast“ ja Egiptuse tantsustseen „Anitra“.²

M. Pagnoli näidendeist oli hooaja kavas teatrit 3 - „Fanny“, „Cesare“ ja „Marinus“. Eesti näitekirjandusest mängiti A. H. Tammsaare „Põrgupõhja uus Nappagana“ dramatiseringut, H. Anto draamat „Luitorm vanim“, A. Sipa näidendit „Roheline tõlm“, E. Wilde „Mäeküla jüunanõu“ dramatiseringut, H. Raudsepa näidendit „Roosad pillid“ ja A. Javoborni draamat „Vürastused“. Seega domineerisid repertuaaris sõnalavastuste seas peamiselt eesti klassika ja kaasaegse näitekirjanduse teosed. Kuressaare Teater lavastas vaadeldaval hooajal kõige vähem vene võimogude ja teiste liidvabariikide näitekirjanduse töid, kuna lavale suudeti tuua ainult üks vene näitekirjanduse kuuluv komöödia - V. Švankini „Võõras laps.“

1 „Saarte Hääl“, nr. 51 2. aprill 1941.a.

2 sealsamas, nr. 1 2. oktoober 1940.a. - nr. 51 2. aprill 1941.a.

Valga „Sädeme“ ja Narva Töölisteatri kohta püüavad täpsemad andmed. Hooaja avasid mõlemad teatrid oktoobrikuus A. H. Tammsaare „Põrgupõhja uue Vanapaganaga“ dramatiseringuga.¹ Narva Töölisteatri juures tegutses ka vene kollektiiv, kes avas hooaja M. Gorki näidendiga „Põhjas“.

Suursündmuseks Nõukogude Baltikumi teatrielus pidi olema Eesti-Läti ja Leedu kunstilooiningu dekaad. Mõnemas 1941. a. detsembris, mille ettevalmistuste tähe all tehti ära palju tõhusat tööd.

Nõukogude Liidus oli 1940. aastani toimunud 10 rahvuslikku kunstidekaadi.² Esimene oli Ukrainas NSV kunstidekaad 1935. aastal. Iga uus rahvusliku kunsti dekaad rikastab Nõukogude Liidu üldise kunsti varasalve ja dekaadidel ette kantud parimad tööd on saanud amastatuks ja hinnatuks kõigis liiduvabariikides.

Dekaadi ajavahemikuga teatrite osas oli tõrseid raskeid. Mõni algupärasteid näidendeid ei suudetud nii lühikese ajaga kujutada, kuigi vastavatel tellimused anti 9 kirjariikule. A. Jakobson valistles maks töölise elu kujutamise pronitsilinnas, A. Hivikas — narkismi-leninismi deede levimise eesti külla, M. Raud — 1905–1940. a. revolutsioonilise liikumise epööa jne.³

-
1	„Valga Enamlane“,	n. 3	7. oktoober 1940. a.
2	„Siip ja Basar“,	n. 12	21. detsember 1940. a.
3	„Teater ja Muusika“,	n. 2	1941. a. lk. 73

1. aprillil 1941. a. esitasid tellimuse saanud kirjandus-
oma töid — A. Jakobson näidendi „Tee viib mäkke”,
A. Kirikas „Pöörijäeva”, A. Antson „Võitjate armee”,
H. Raudsepp „Mutel radadel” jne.¹ Kuid kuna töid kand-
nd kinnustamise järgi, siis tulid nad meesühendi juha
ja lõpuks ei osutunud neist ümmi dekaadikavva
vastuvõetavaks.

Balleti alal anti helilooja Eugen Kapile
tellimus: lüüa muusika A. Säreni poolt eesti rah-
museepose „Kaleripoeg” ainetel koostatud stsenaariumile.²

Muie ooperite loomiseks jäi aega suhteliselt
lühiga vähe ja sellejäreast otsustati dekaadil esita-
da vanadest e. Aava „Vikerlased” ja E. Oja „Lu-
nastatud vanne”. Muuse tööna pidi prof. Nedro (hil-
jem asus tööle helilooja E. Tuhin) alustama muusika
loomist Pühajäve ülestõnu ainelisele ooperile.

Tellimus anti ka luuletaja M. Underile tema
„Kuldnaise” kavandi alusel ooperilibreto loomiseks.

Lüüa sõnalavastuste alal tekkis puu-
dujään, siis pööruti eesti klassika poole. RT „Esto-
nia”, Riiklik Draamateater ja Tööliskateer ning
RT „Vanemuine” valmistand kõik dekaadiks A. Kitz-
bergi „Libahunt” ja „Püve talus”. Hiljem taheti
lüüa esinemiskollektiiv Moskvasse saatmiseks teat-
rite parimatest osataitjatest.

1 „Teater ja Muusika,” nr. 5 1941. a. lk. 188

2 sealhambas — — — — — lk. 194

„Libahundi“ lavastustest sai nelja võistleva teatri hul-
 gast esikoha Riiklik Draamateater.¹ Dekaadilavas-
 tuste käigus näitasid end parimast küljest näitlejad
 A. Lauter, L. Reiman, M. Parikas, H. Laur, L. Tubin,
 N. Alev jt.

Seoses dekaadi ettevalmistustega riidi Moskvas
 Kunstiajajade Komitee poolt läbi Eesti NSV teatrite²
 liigitamine Nõukogude Liidu teatrite kategooriatesse.
 Eesti NSV teatruid määrati kategooriatesse järgnevalt:

- Esimesse kategooriasse — RT „Estonia“,
- teise kategooriasse — Riiklik Draamateater,
 Pövliteater ja RT „Vanemuine“
- kolmandasse kategooriasse — Nava Teater,
- neljandasse kategooriasse — Viljandi, Pärnu, Kuressaa-
 re, Võru ja Valga teatruid.

Dekaaadi ettevalmistustöödega käis Tallinnas
 tutvumas üleliidulise Kunstiajajade Komitee poolt
 saadetud brigaad sm. Mesheteli juhtimisel³ Eesti NSV
 Kunstidekaadi Eeltööde komisjoni koosseisul entas
 sm. Mesheteli inspektoribrigaadi auarde, milles
 anti palju rõhust näpunäiteid dekaadi etteval-
 mistustööde paremaks läbinimiseks.⁴ Auandes närgiti-
 et E. Aava ooper „Vikerlased“ on huvitar, kuid va-
 jaks konigeerimist muusikalises osas. E. Oja „Lunas-
 talud vande“ nõrgaks küljus loeti libretot, milles

1 „Teater ja Muusika“, m. 5 1941.a. lk. 194
 2 „Siip ja Vasar“, m. 15 12. aprill 1941.a.
 3 sealsamas, m. 7 15. veebruar — —
 4 ENSV Muusika- ja Teatrimuuseum, s.v. „Kunstide valitus“ l. 90-99

esines sisulisi vääratusi. Kii näitus puudus operis eesti kohalike revolutsionääride ja vene revolutsionääride vahelise sideme näitamise 1905. aastal.

Balleti alal brigaad, ära vaadatud „Luikede järve“ ning „Punase mooni“ lavastused ja märkides, et Eestis klassikaline ballett puudub, balleti tase on asjaanastajaline ja balleti krosses pole kindel, tegi ettepaneku luma dekaadi jaoks parimaist tantsijast 70-80 liikmeline tantsurühm rahvatantsude esitamiseks.

Sõnalavastuse alal tehti ettepanek reytuaari võtta midagi kaasajsemat kui Kitzbergi näidendid ja selle puudumise korral võni tellitud töö siiski lasta korralikult nimistleda ja karva võtta. A. Kitzbergi näidendite kohta märkis brigaad, et nad ei kajasta Eesti nõukoguliikum tänapäeva ja neis esineb ka ideelisi vigu, kuigi nad on selgimes tehniliselt ladusad ja võimoldavad head mängu.

Eesti NSV rahvakunstnik A. Lauter märkis, et 1940/41. hooajal tehti mitmes teatris sellist naja, et hakati A. Kitzbergi teoseid „kaasajsemaus tegema, sellega aga laskuti eesti klassika vulgariisimiseni.“¹ Kii näitus lavastas A. Lauter RT „Estonias“ ümber tehtud kujul Kitzbergi „Püve talu“. Publik

¹ Jutuajamises Eesti NSV rahvakunstnik A. Lauteriga saadud suulised andmed.

suhtus sellisesse „ümbertöötlemisse“ eitavalt ja „Püve talus“ püsis ümbertöötatud kujul laval vaid mõne nädala.

Kunstidekaadi ettevalmistustööse oli üllitatud ka Eesti NSV Haridus- ja Kunstivõrliste ametiühingud. Eesti NSV Hariduse- ja Kunstivõrliste ametiühingute I kongressi resolutsioonides märgitakse: „Kongress nõustab Keskkomiteed ja kohalikke komiteesid aktiivselt osa võtma ja kaasa aitama kunstidekaadi kõrgeväärtuslikele ettevalmistusele ja vastavalt ettevalmistustööd kontrollima.“¹

Dekaadi ettevalmistuste sajas jidi toimumana isetegevuslike näiteringide töö ülevaatus olümpiaadi vormis, ritselistele teatritele järelkavru ja täienduse avastamiseks rahva laiadest hulkadest. Seoses kunstidekaadi ettevalmistustöödega ja rahva kunstilise isetegevuse aktiveerimisega kavvas isetegevusringide arv 1. jaanuarist kuni 1. aprillini 1941. a. 1095-elt 1818-le ja nende liikmete arv 20 000-elt 33 748-le.²

Isetegevusringide töö juhtimiseks loodi 1941. a. Tallinnas Rahvakunsti Isetegevuse Keskmaja, mis allus Kunstide Valitsusele. Keskmaja juures hakkas tööle näitekunsti osakond isetegevuslike näitlejate jaoks Enn Tõona juhtimisel.³ Nimetatud osakond ontas isetegevuslikele näiteringidele abi repertuaari

1 „Nõukogude Kultuur“, m. 4 1941. a. lk. 220.

2 ENSV Muusika- ja Teatrimuuseum, s. ü. „Kunstide Valitus“ l. 102

3 „Siir ja Kasar“, m. 2 21. oktoober 1944. a.

valikul, näitejuhtide ettevalmistamisel, dekoratsioonide valmistamise alal jne. Leskmaja kaadri koosseisu kuulus 4 väikelavade konsultant ja 2 dekoraatorit.¹

1. jaanuarist kuni 1. aprillini 1941.a. valmistati laulukooridele, orkestritele, rahvatantsurühmadele ja näiteingidele 32 kursuse kaudu ette 1348 juhtivat inimest.² Rahvakunsti Isetegemise Leskmaja juures alustas tegevust ka näidendi ja teatritavete keskkogus seniste lavataavete eralaenukogude (Autorikaitse Ühingu K. Li. Tammiku ja P. Matsu) raade baasil.³

1941.a. juunis paadi alus ka Riiklikule Filharmoniale, mille põhiülesandeks oli töötava rahva kultuurilise taseme tõstmine muusika, kirjanduse ja estraadikunsti parimate saavutuste laialdase populariseerimise kaudu.⁴

1940./41. hooajal oli isetegemislise teatrite vast kunstilise taseme, tööpinge ja saavutuste poolest erikohal Rakvere teater, mis omas ka juuriva näitlejatekaadri.⁵ Teatri rajajaks ja peanäitejuhiks 1941.a. jaanuarini oli J. Tõlpsepp, seejärel asus peanäitejuhi kohale H. Püss-Stamm. Teatri repertuaaris olid sellised näidendid nagu H. H. Tammsaare „Põrgupõhja uue Vanapaganaga dramatisatsioon“ A. Th. Hizoni „Tanja“, A. Litzbergi „Libahunt“ jt.

1 „Nõukogude Kultuur“, n. 1 1941.a. lk-69

2 ENSV Muusika- ja Teatrimuseum, siia „Kunsti Üldine“ l. 102

3 „Tähtne Kommunist“, n. 76 29. detsember 1940.a.

4 Eesti NSV Teataja, n. 64 1. juuli 1941.a. l. 2816 - 2817

5 „Teater ja Muusika“, n. 6 1941.a. lk. 284

Konkurvõttes võib öelda, et Eesti NSV teatrid — nii riik-
lised kui ka isetegevuslikud — tegid erimesel nõuabude-
kul hoopis suuri edusamme, tänu põhjalikele üm-
berkonaldustele teatrite majanduselus ning partei ja
valitsuse ideelisele suunamisele. Loomulikult ei suude-
tud aga ka nii lühikese ajaga üle saada kõigist
kitsaskohtadest.

Teatrikülastajate arv küll tõusis, aga ei olnud
süüsi veel maksimaalne. Kui enne 1940. a. teatrid
lihtsasti 50% koormatusega, siis 1941. a. näitnis oli koor-
matus suurenenud 80%-le.¹ Näiteks kui „Estonias“ oli
1931 — 1936. a. keskmise külastajate arv aastas
172 600, siis 1940. a. tõusis see 214 700-le.²

Selleks, et muuta teatrit laiadale rahvahul-
kadele kättesaadavamaks, lehti külastajale mitmeid
sõnustusi. Teatrid löid sidemeid asutuste ametiühingu-
te büroode ja kätiskomiteedega, organiseerides kollek-
tiivseid teatrikülastusi, alandatud hindadega. Eesti NSV
Kunstide Valitsuse korraldusel võimaldati kätistele
ja asutuste kollektiividel (tingimusel, et need oleksid
vähemalt 50-liikmelised) lähi vää teatrikülastus-
20% hinnaalandusega.³ Tagu ajalehtedest selgus,
oli mõnes teatris juba enne Kunstide Valitsuse
korraldust edukalt kollektiivseid teatrikülastusi or-
ganiseeritud. Nii oli näiteks Võljevandi „Ugalasse“

1 „Teater ja muusika“,	n. 3	1941. a.	lk. 97
2 „Lahva Hääle“,	n. 38	27. juuli	1944. a.
3 „Purane Tüht“,	n. 32	20. märts	1944. a.

organiseeritud kollektiivseid teatrikülastusi tiku- ja linavabrikute töölise ning kooliõpilaste poolt, kusjuures külastajate kollektiivid olid 80-90 liikmelised.¹

RIT „Estonia“ soovides kaasa aidata stahhaanooli liikumise ergutamisele vabariigis, otsustas määrata 1940/41. hooajaks oma teatris kolm aukohta, mis olid igal õhtul reserveeritud tasuta kasutamiseks rogu hooaja vestel stahhaanooli liikumises erisohale tulnud silmapaistvamale töötajale.² Kohtade kasutamise kord töötati välja koos Estonia Kommunistliku Partei ja Eesti Ametiühingute Keskkliidu erindajatega.

Sordustusi teatrikülastamisel alal tehti ka õppeantustes õppijale. 1941. a. aprillis anti Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu poolt välja määrus õppeantustes õppijale teatrijääsmitelt hinnaalanduse andmise kohta.³ Määrus nägi ette hinnaalanduse 50% ulatuses; alates 4-6 etendusest peale esietenduse.

Esimesel nõukogulikul hooajal leidis Eesti teater taas sideme rahvaga, mis kadunud Eesti kodus.

Eesti NSV teeneline kunstitegelane P. Põldroos märkis täiesti õigestatult: „Aasta nõukogude Eesti andis meie teatrile täieliku testemisvõimaluse ja selles võimatuses kujunes ja kasvab meie teater

1 „Punane Täht“, nr. 32 20. märts 1941. a.

2 „Lahva Hääl“, nr. 25 29. juuni 1940. a.

3 Eesti NSV Teatja II, nr. 44 25. aprill 1941. a. lk. 1689

täiesti töö- ja loominguvõimeliseks.¹

Eesti nõukogude teater oli teel võitsemisele.

Selle katkestas fašistliku Saksamaa reetlik kallale-
tung Nõukogude Liidule, Nõukogude Eesti okupeeri-
mine hitlerlaste poolt ja teatri lõhenemine ka-
heks — ühelt poolt Nõukogude Liidu tagalas edu-
kalt tegutsenud ERKA draamakollektiivis, teisilt-
poolt okupantide poolt jälge alla tallatud, künis
rahvuslikus eluvaldustes alla surutud teatruses.

1 „Siis ja Nasar“

n. 4

27. jaanuar 1945.a.

II PEATÜKK

Eesti teater Suure Isamaasõja päevil

Eesti teater Nõukogude Liidu tagalas

Sõja puhkedes algas terav võitlus kahe diametraalselt erineva ideoloogia vahel.

Eesti NSV Ülemnõukogu saadik A. Mõisa märkis mitringul: „Võitlus kultuuri eest liitub majandusliku ja poliitilise võitlusega partisaanivõitluse ja otseselt sõjaga, sest fašistlik süsteem ja tema kandjad tuleb hävitada juurest, kuidu ei saa olla garanteeritud vabadust armastavate rahvaste elu tulevikus, ... kuidu ei saa eesri rahval olla poliitilist, majanduslikku ega kultuurilist tulevikku.“¹

Nõukogude Eesti teatrind olid sõja alguses osalt juba lõjutanud, osalt lõjutanud erinest nõukoguliku hooaega. Rahvakoormisande Nõukogu sõjaga lihtistati rühmades ja kuni vabariigi teatrute rollen -

¹ „Rahva Häääl,“ n. 4 30. detsember 1942.a.

tiivid tulid tagasi oma tööpostile. Teatritöötajad orga-
niseerisid mitinguid, kus nad üksmeelselt liitusid töö-
tava rahva rohete rihaavaldustege alatu kallale-
tungija vastu, töötades anda parima kodumaa kait-
sks, lõpliku võidu saamtamiseks fašismi üle.

Stoorel Võrkogude Eesti teatril tuli pärast
suhteliselt väga lühikest ettevalmistusaega läbi te-
ha raske prooviensam.

Suured teatrikollektiivid jagati kinesti 10-15-
liikmelisteks brigaadideks, kes esinesid Punaarmee kind-
lustusvõlde, Mäe Võjalavastiku, mobiliseeritud, haa-
vatuile, rindesõjajale jt.¹ Kontakt meie maa kaitsejate
ja näitlejate vahel tihenes erakordselt kinesti. Üldse
tegutsetes kokku 26 sellist brigaadi — RT. Estonia 10,
Litsi linil Draamateatril 7, ENSV Riiklikul Filhamo-
niaal 3 jne.²

Tallinna teatrid hakkasid konaldama tasi-
ta väikerava-õhtuid. Igal õhtul andis eskava üks
teatritest. Väljaspool Tallinna enneti väga mitne-
sugustes olukordades — kaevikukaldail, metsas, laava-
del jm. juulikuu jooksul esinesid kõik brigaadid
kokku 246 korda, kusjuures rekordilises esinemiste
arvuis ühe päeva kohta oli 44. Brigaadidest
esindliceimais ositas RT. Estonia esimene brigaad, mida
juhtis näitleja Neeme Ruus ja mille koosseisu kuulusid

1 „Sirp ja Vasar,” nr. 28 2. august 1941.a.

2 sealamas

näitlejad H. Lauter, V. Neelus, G. Tõnis jt. See brigaad esines kuu jooksul 16 korda, suuremalt osalt väljaspool Tallinna — peamiselt riidel. Näitlejate väljasõidud, mis olid täis ohte ja sageli elukandetarad, organiseeriti täielikult rahatahtlikul alusel, kuid sellele vaatamata oli esineda soovijaid alati palju.

7. juulil 1941. aastal algasid lahingud hitlerlastega juba otseselt Eesti NSV territooriumil.

Rt „Vanemuises“ loodud 4 brigaadi ei saanud seetõttu enam esinemisi alustada, vaid asusid nohe kodulinna kindlustama. Ka Tallinna näitlejad suundusid kindlustustöödele — Tallinna Töölisterater Sauerjõgisool, Riiklik Draamateater Heilas, Rt „Estonia“ Hiisal.¹

Juba 3. juulil oli alanud valitsusliikmete ja nõukogude aktiivide evakueerimine Nõukogude Liidu tagalasse.² Evakueeruda võisid ka teised sõitasooijad. Evakuaatsiooniaga lahkus Eestist ka palju teatritöötajaid: E. Kaidu Rt „Vanemuisest“, E. Tinn „Ugalast“, P. Põdruks „Töölisteratist“, O. Luud, M. Rungi Rt „Estoniast“, L. Martin Riiklikust Draamateatrist jt. Nõukogude Liidu tagalasse siirdusid ka muusikategelased E. Kapp, G. Ernesaks, W. Goldschmidt, H. Kõivits jt., kirjariikud H. Jakobson, J. Kärner, J. Temyer jt. ning hulka kujitavaid kunstnikke.

¹ Eesti Nõukogude Teater — almanakh II 1956 lk. 168

² sealasmas

Eesti nõukogude teatri esimese hooaja riimaseks iirituseks sai RT "Estonia" brigaadi kontsert Tallinna näitsjatele "Estonia" kontserbisaalis 25. augustil, kui lahingud käisid juba Lasnamäel.¹

28. augustil vallutatiid hitlerlaste väeüksused Nõukogude Eesti pealinna ja okupeerisid selle.

Eestist lahkunud teatritöötajad tegelised eri-olgu tagalas mitmesuguste lüvaladega, liues käed külge võrgal, kus kodumaa rda raske ajal rajas. (Näitleja P. Pinna oli barakivaremaks ühes metsanaimispunktis Krasnogradseisus, A. Lauter ja Rebane töötasid Todeli soorhoois, A. Ots oli 1942. a. suveni sanitaarinspektoriks Leningradi blokaadi tingimustes jne.)²

Eesti Riiklike Kunstiansamblike asutamise mõte tekkis tegeliku elu käigus. Teatritöötajad, tegeldes mitmesuguste lüvaladega, ei unustanud oma ala ja sellel tegutsemise hädavajalikkust sõjaolukorras ning esinesid sageli kohajal olemasolevate jõududega iseseisvatel kontsertidel. Nii töötas Tatari A. NSV -s P. Põldroosi juhtimisel, A. Arderi, M. Rungi jt. osavõtul edukalt eesti kontsertbrigaad, Udmundi A. NSV -s eesti meeskoor G. Ernesansa juhtimisel jne.³

Suuri teeneid Eesti Riiklike Kunstiansamblike (ERKA) loomisel ja kaadrite kokkuvõtmisel on

¹ "Rahva Hääl", nr. 38 27. juuli 1944. a.

² Eesti Nõukogude Teater, "Almanahh II" 1956. a. lk. 171

³ "Rahva Hääl", nr. 4 30. detsember 1942. a.

muusikategelasel Nikolai Goldschmidtil. Juba 1941.a. juulis saatis N. Goldschmidt kirja ÜK(b)P Keskkomitee Agitatrioni ja Propaganda osakonna juhatajale sm. Aleksandrovile ja Üleliidulise Kunstide Komitee esimehele sm. Kraptsenkovle, milles teatas, et Uljanovski ja Nõukogude Liidu teistesse kohtadesse on kogunenud eesti näitlejaid, lauljaid, tantsijaid ja palus luba organiseerida neist riiklike kontsertbrigaade täielival isemajandamisel, kes võivad esineda nii eesti- kui ka venekeelsete programmidega.¹

Ansamblite asutamise mõtte tekkimise kohta räägib N. Goldschmidt ise järgmist: „Ansamblite asutamise mõte tekkis mul juba 1941.a. suvel, kui paljude kunstnikestega koos evakueerusin Tallinnast 9. juulil Nõukogude Liidu tagalasse. Kuna meie, evakueeritute rong sõitis teel 10 päeva, tuli mul mõte rongis sõidu ajal organiseerida koor, et aega kasulikult nõrda saata ja pakkuda meelelahutust nii evakueeritule kui ka neist frondile nõudasõitvale sõjaväele.”² Peatus tuli Tatari AHSV-s. Arskis. Lõuna Moskvasse saadetud kirjale vastus rihis, mis otsustas N. Goldschmidt ise püüda järelda Üleliidulise Kunstide Komitee esimehe sm. Kraptsenko juurde. Sõjavõlkenas oli Moskvasse jäämine ilma eniloata väga raske, kuid sellele

1 ENSV muusika- ja Teatrimuuseum, -sü 83 N. Goldschmidt kirja ÜK(b)P keskkomitee agitatrioni ja propagandajuhatajale sm. Aleksandrovile ja Üleliidulise Kunstide Komitee esimehele sm. Kraptsenkovle.
 ERKA arhiivfond 1941.a. ÜK(b)P keskkomitee agitatrioni ja propagandajuhatajale sm. Aleksandrovile ja Üleliidulise Kunstide Komitee esimehele sm. Kraptsenkovle.
 2 saatsenas, s.ü. „Goldschmidt“ „ENSV Riiklike Kunstiansamblite organiseerimisest.“

vaatamata saantas M. Goldschmidt oma eesmärgi.

Moskvas selgus, et sm. Hraptsenko käskuri kontsert-
brigaadide loomise kohta oli juba Ulyanovskisse välja
saadetud. M. Goldschmidt sai Moskvast sm. Hraptsenko
allkirjaga volituse ja samuti konföderatsiooni oblastikomi-
tee kunstiosakondade ja vabariikide kunstide valit-
mustele tema abistamiseks ansambli organiseerimisel.
Moskvast sai M. Goldschmidt ka erialgust rahalist
toetust kontsertbrigaadide loomiseks.

Isaõhuse kunstiansambli loomiseks eitas
12. detsembril 1941. aastal ka Nõukogude Eesti valitsus.¹

16. detsembril ilmus Üleliidulise Kunstide Komii-
tee esimehe sm. Hraptsenko käskuri Eesti Riiklike
Kunstiansambli loomise kohta laias nastaabis-
s. t. et kõik Nõukogude Liidu tagalas niivõrd eesti
kunstitegelased tulid ühendada loovavasse ERKA-me.²
Organiseerimiskomisjoni esimeheks määrati samas käsk-
kirjas Üleliidulise Kunstide Komitee esindaja sm. Mes-
heteli, Komisjoni kuulunud sm-d Melsan, N. Andresen, A. Lau-
ter, P. Panna, E. Kapp, P. Põldroos ja V. Alumäe. Orga-
niseerimiskomisjon alustas otsekohe formeeritud tempo-
tiiv. Kuna teatrivalitsus oli laiali Nõukogude
Liidu eriosades, siis oli nende kokkuvõtmisega
millealdiselt raskesti, ajal, kui järistunud rööv-
jõuad ägedalt peale tungisid ja oli tarvis or-

1 ENSV muusika- ja teatrimumeum, sü. "Goldschmidt" " ENSV Riiklike Kunsti-
ansambli organiseerimist."

2 sealsamas,

sü. 1

l. 72

ganiseerida vastupanu, võidelda iga jalataie kalli Nõu kogudemaa eest.

Kunstriansamblite loomise mõte tekitas kõigis teatri- ja kunstitöötajais uut indu ja elerust, leides kõinjal vaimustatud vastuvõttu ja otsekohet astuti esimesi samme selle mõtte elluviimiseks kõige lühema ajaga. Näitleja P. Pinna kujutistest loome: „Kui meile näitlejate-kollegide kitsas ringis teatati, et on kavatsusel riiklike kunstiasamblite loomine, me ei uskunud sellist õnne. Me ei suutnud enesele lihtsalt kujitleda, et sellisel raske ajal, kui määratseb sõda, see on võimalik. Kuid nõukogude valitsus teostas selle.“¹

Ansambli loomine sõjaolukorras oli seotud paljude raskustega, kuid partei ja nõukogude valituse lao hvi selle ürituse vastu ning igamülgne kaasabi võimaldasid selle ülesandega loime tulla.

1942. a. veebruaris määrati ERKT alaliseks anupaigaks Jaroslavi linn.² Kogunemiskohitadens Jaroslavi sõidus said Tšeljabinski ja Sverdlovski. Nimitatud linnadesse hakkas saabuma amikalt eesti kunstitöötajaid. Nõukogude Liidu mitmesugustest osadest: K. Ird ja E. Kaidu, ballettmeister H. Ekston, seni Tšeljabinski Operiteatri esinenu O. Lund ja näitleja

1 „Punavälane“, n. 79 19. veebruar 1942. a.

2 „Siip ja Nasar“, n. 2 21. oktoober 1944. a.

J. Koger, eesti rahvuslikust diviisist tulid lauljad G. Ots ja V. Gurjev, näitleja A. Rebane, Tallinna Teatrikooli õpilane J. Tammur jt.¹ Kokkutulustest loodi eseloni - umbes 100 inimest - mis alustas sõitu Jaroslavlisse. Sama teed mööda liikusid läände ka sõdurite eselonid ja rongid sõjaväestusega. Kunstiansamblite tulevased liikmed sõitsid edasi peamiselt ööseti. Jaroslavli jõuti 1942. a. märtsis. Peagi kavvas ansamblite järe paarisaja-liikmeliseks.

Eesti Riiklikud Kunstiansamblid alustasid tööd 22. märtsil 1942. aastal.² Samal päeval toimus pidulik miting. Kunstiansamblite tööle hakkamise tähtsust rõhutas oma teavitussõnavõtte sõjanik J. Semper, märkides et "... Samal ajal kui hitlerlikud jõu-
gid hävitavad muuseume ja teisi kultuurivaraid, käib Nõukogude Liidus vilgas kultuuriline ülesehitamine."³ Ansamblite loomise tähendas, et eesti kultuuritöötajad täie energiaga liituvad selle ülesehitamisega. Draamanäitleja kunstiline juht A. Lauter tutvustas koosolekjal ansamblite töökonaga, üteldes üles töötama hästi ja pidama kallis tööst-
sipliini.

Ansamblite käsituse anti mõnisa kinohoone "Gigant" erinduslikud ruumid. Siin alustati proovidega esinemisteks. Ansamblite liikmeid nägijate

1 Eesti Nõukogude Teater, Almanahh II 1956. a. lk. 173-174

2 "Rahva Hääl", n. 13 31. märts 1944. a.

3 "Punaväelane", n. 224 12. aprill 1942. a.

Jaroslavl'i vöörastemajadesse ja osalt erakorteritesse.¹

Majanduslike raskusi oli ansambelite töös esidgu võrdlemisi palju. Erakvoteritud olid enamasti suviniietuses ja jalanõudes, neile oli vaja peale majutamise organiseri- da kordalik toitlustamine jne. Partei ja nõukogude valitsus, vaatamata raskete sõjaolukorrale, ontarid ansamblitele igakuilgset abi. Nii loodi Õestihinos ERKA abimajand ansambliliikmete toitlustamise paran- damiseks², kunstitöötajad rannustati riietusega igapäe- vases kandmiseks ja ka kontsertidel esinemiseks.

Kõigile kindlustati kordalik rahaline palik (700 - 1500 bl. piires).³

Partei ja nõukogude valitsuse hoolitsusele vastarid ansambelite liikmed lubli tööga ja teadli- ku osavõetuga kõigist üldrahvalikest üritustest. 1942. a. aprillis, kui toimus riigilaeu tellimine, laenas Eesti kunstnikepere riigile vaenlase hävitamiseks üle 100 000 bl. suumuse summa. ERKA draamarühma liikmed tellisid laenu 150% ulatuses palgakordist.⁴

1942. aasta varakuudel algas palavikuline töö vastava repertuaari leidmiseks ja äraõppimiseks, et miivimas korras esineda armees ja töötajate es.

Suuri raskusi eesti algupärase repertuaari leidmisel oli just draamakollektiivil. See huntas aga vaatajaid kõige rohkem.

¹ ENSV Muusika ja Teatri muuseum, ERKA arhiivifond, si. „ENSV Riiklike Kunstiansambelite arengut ja olustikku iseloomustav materjal 1942-1944“ e. 19, e. 21 a. ja e. 21 c.

² sealsamas, si. 14 e. 27

³ sealsamas, si. „Palgakohed“

⁴ sealsamas, si. „ERKA teinidelt 1942. a.“

Loomulikult ei saanud rühm kasutada ka väga pikki näidendeid, lavastada oopereid jne. Rinde olukorras kujines välja uus esinemisvorm — öelda kõige lihtsalt ja tabavalt. Sellepärast oli vaja häid lühinäidendeid, sketse, kupleid, humorene jms.

Draamarihma kuulus umbes praagimised liiget, nende seas olid näitlejad P. Pinna, E. Trinn, A. Rebane, D. ja E. Ratasepad, J. Tammur, L. Rajala jt. Rühma juhtis näitleja-lavastaja H. Lauter.¹

Kõige rohkearulisemaks kollektiivis ansambelis oli laulu- ja tantsuansambel (iludjuht P. Põldroos.) Peale nimetatud kollektiivide tegutsesid veel sega- ja meeskoor, sümfonia- ja estraadiorkestriid ning solistid. EK LT kaardite inspektori H. Johani andmete järgi kuulus ansambritesse 1942. aasta mai keskel 188 töötajat. 188-st ansambelite liikmest oli samade andmete järgi eestlasi 166 ja rünnikoha järgi kuulus ülekaal tallinnlastele. (119).²

Esimest korda külastasid Eesti Riiklike Kunstiansambelite jõud Eesti väeosi 1942. a. juunis.³ Draamarihm esitas sel puhul Erman ja Tolpini sketsi „Reamees Schultz“ ja Strojovi lühinäidendi „Rotisunnaja“, A. Lauter deklameeris katkendeid „Kalevipojast“, esitati rahvatantse, soololaule jne. Kava oli küüsi koostatatud ega pakkunud seepärast erilgu veel kuigi palju,

¹ Eesti Nõukogude Teater, Almanahh II 1956. a. lk. 175

² Muurina ja Pedrimuuseum, sü. „ENSU Riiklike Kunstiansambelite arengul ja olus-tikkude illoomustar materjal 1942-1944. a.“ l. „andmed ansambli liikmete päritolu ja hoiduse kohta.“

³ Siip ja Basai, n. 7 25. november 1944. a.

kuud tähtis oli näitlejate, lauljate ning tantsijate koh-
tumine publikuga hoopis uues ja endisest põhiliselt
uuevas olukorras. Ansambrite liikmed arvasid raskide
võimenditega võitlejatele kunstilisi elamusid, kutsudes selle-
ga viimast üles võitlema ühise eesmärgi — kodu-
maa-vabastamise eest. Siin kohtusid kahte liiki
võitlejaid, kellel oli ühine eesmärk, ühised mõtted ja
tunded. Võitlejad veendusid, et eesti kunst elab ja are-
neb edasi Nõukogude Liidu tagalas. See teadmine
andis neile palju moraalselt jõudu.

1942. aasta septembris kuulastati eesti võit-
lejaid teist korda Moskva lähedal Jegorjevski
linnas. Esinemised võeti publiku poolt vastu suure
vaimustusega. Selleks ajaks oli ansambrite juures loo-
dud repertuaari parandamise eesmärgil Kunstinõu-
kogu, kes arvas tõsiselt tegelema repertuaarivõimend-
uste ning esinejate kunstilise ja ideelise taseme tõst-
misega.¹

5. detsembril 1942. aastal toimus Moskas
eesti kunstiansambrite kõigi kollektiivide esinemine,
mis kujunes omamoodi eesti kunsti dekaadiks.² Esi-
nemiste keskses numbris P. Põldroosi stsenaariumi
ja E. Kapi muusikaga suur sõnalis-, laulu- ja tant-
supantomim „Juunijärv“. Draamakollektiiv esines ka
Moskva raadios. Selleks ajaks oli kirjandis Paul

¹ Eesti muusika ja teatri muuseum, sü. 17 l. 15

² seal samas, sü. 11 l. 2-3 130 ja 108

Rummol valminud ka teine algupärane näidend „Pruun kate“, mis samuti esitati Moskoos. Näidend käsitleb ühe eesti bolshevik perekonna saatust puhkva sõja, saksa fašistliku okupatsiooni ja partisaniliikumise taustal. „Pruun kate“, kokku puutudes publikuga, osutus läbilöövaks ja omandas kindla kohta Nõukogude Eesti sõjaajases näitekirjanduses.¹

Esinemiste kohta Moskoos kirjutas ERKA direktor H. Piilmann 1942. a. repretuaari omades: „Eesti kunsti kontserdi Moskoos näitas, et ansambelite organiseerimisperiood hakkab lõppema. Repertuaaris figureerivad nõukogude antifašistlikud Eesti NSV. kunstitegelaste teosed, mis loodi Jaoslaoli linnas ja enamused neist said Moskoos kõrge hinnangu.“²

6. detsembril 1942. aastal toimus Moskoos Eesti intelligenti fašismivastane miting, millest võttis osa õpetlased, arstid, agronomid, insenerid, näitlejad, kirjanikud jt.³ Mitingul esitati üleskutse eesti rahvale — kätte maksta leotatud kodumaa punus-õitkultuuri rahvuskultuuri ja tuhandete süütute hitlerliku tenori ohvrite surma eest. Miting anti eestise edasi raadio teel. Sõnavõetuga esines ka näitleja H. Lauter. Miting toimus ajal, kui käisid ägedad lahingud Stalingradi all ja Punaarmee andis

1 „Lahva Käl“, m. 3 22. jaanuar 1943. a.

2 ENSV muusika- ja Teatrimuuseum, ERKA ahiirfnd sü. 10 l. 1.

3 „Punaväelane“, m. 397 14. detsember 1942. a.

hitlerlastele punustavaid lööke.

1942. aastal andis draamakollektiiv pikema etenduste saja eesti rahvuslikes väeosades, esitades kahe programmi, mis sisaldasid P. Rummo näidendi „Pruun kate“, Slobotskoi lähinäidendi „Vahva sõdur Šveigi uued seiklused“, Wenskerni „Duelli“ ja „Kari-tonovi juures“ ning katkendi Simonovi näidendist „Vene inimene“.¹

Et repertuaariküsimus draamakuival oli ikka veel väga terav, seda tõendavad ansambelite liikmete endi kriitilised kirjutised, mis avaldati sealhulgas. Nii kirjutab üks ansambelilige ELKt 1942. aasta oktoobrikuu sealhulgas „Vahva sõdur Šveigi seikluste“ kohta: „Šveic“ kipub andma tunnistust sellest sumest põvast, mis näib valitsevat nõukogu satiriliselt jaani alal. Käesolev lähinäidend on naitsetu, labane ja kunstivaistetu jast, mis sisaldab ülikulunud nalju...“²

Sama näidendi kohta näkis ENSV rahvakunstnik A. Lauter „Seda näidendi repertuaari võttes tegime vea, sest „Vahva sõdur Šveigi seiklustes“ peale muude vigade näidatause vaenlasi lihtsalt karikatuunidega. Karikatuunide väärus kaob vaenlaste misjärele ja tekitab mulje nagu jolensui nad hädashtlikud, vaid lihtsalt naljanumbriid, kellega

1 „Lahva klääl“, n. 3 22. jaanuar 1943. a.

2 ENSV Muusika ja Rahhmuuseum, s. ü. - ELKt kuuheft 1942. a. oktoober. ELKt arhiivfond.

on väga kerge toime tulla".¹

Nõukogu Eesti valitsus hindas kõrgelt meie kunsti-
meistrite edukat tööd, omistades silmapaistvate teenete
eest kunsti alal 1942. a. 17. detsembri ENSV Ülemnõu-
koogu seadlusega aunimistuse „Eesti NSV rahvakunst-
nik“ näitlejale P. Pinnale ning näitlejale-lavastajale
A. Lauterile, aunimistuse „Eesti NSV teeneline kunstite-
gelane“ lavastajale P. Põldroovile, helilooja E. Kapi-
le, koorijuhit ja helilooja J. Ernesaksale, aunimistuse
„ENSV teeneline kunstnik“ viuliekunstnik V. Alunäele,
orelikunstnik H. Lepmumele ja klaveriekunstnik B.
Lukile.²

1943. aasta tähistas riiklike kunstiansambli-
te töös väga edukat loomingulist ajajärku.
Juni 1942. aastal anti kokku ligi 400 kontserti,
mis 1943. aasta jooksul oli kontsertide arv kasvanud
üle 700.³ 1943. a. maist kuni 1944. a. septembrini
andis uusi draamanähtusi 268 kontserti.⁴

Määrinist väärt juriöö ülestõusu 600.
aastapäeva tähistamine Moskvas 23. aprillil 1943. a.
ERKA osavõtul ja sellele eelnenud Eesti rahva esi-
dajate miting 18. aprillil.⁵ Esinedes mitingul, lõi
ENSV rahvakunstnik A. Lauter esile selle suure
olekuvade erinevuse, milles tuli võituda Eesti
näitlejaskonnal — üheltprovtl okupeeritud Eesti

¹ Jutuajamisi ENSV rahvakunstnik A. Lauteriga saadud suulised andmed.

² „Rahva Hääl“, nr. 4 30. detsember 1942. a.

³ Eesti Nõukogu Riikliku Almanahh, II 1956. a. lk. 180

⁴ ENSV Muusika ja Teatrimuuseum, ERKA arhiivis nr. 9 l. 73

⁵ „Rahva Hääl“, nr. 16 24. aprill 1943. a.

fäsiistlikus riigelaagris, kus eesti teater oli muudetud
jõhura riivallutaja poolt eesti rahva saastata-
mise ja hävitamise vahendiks, teiselt poolt vabas
Nõukogude Liidu tagalas, kus draamakollektiiv Eesti
Riiklike Kunstiansambrite koosseisus võis teha tõsi-
seid edusamme oma kunstilises kasnis ja auergus,
vabaduse ja kultuuri eest võitleva inimese ja uugu
ühiskonna teenimises. „Meie loomingu ja võitluse
indru kannab jõuliselt ühtlasi teadmine, et oleme
ka ise selle suure võitluse tõelised osalised“¹
mäkis oma kõnes rahvakunstnik J. Lauter.

Kui eesti väeosad seati lahingukõrva, siis
kujundati draamarihma baasil välja alakise riivde-
brigaad väeosade pidevaks teenendamiseks. Nii loomeji
1943. a. „Punaväelasest“: „Eile saabus meie väekondises-
se EKVSR RK ansambli 14-liikmeline brigaad EKVSR
rahvakunstniku Jants Lauteri juhtimisel. Brigaadi
koosseisus on EKVSR teerühme kunstnik J. Tuder,
näitlejad K. Ruus, E. Katasepp, J. Lebane, L. Rajala
jt.“² Brigaad esitas katkendeid K. Simonovi näiden-
dist „Vere inimesed“, „Bahva sõdur Šveigi uned seis-
lused“, muileend, sketse ja laule.

17. märtsi „Punaväelases“ kujutatakse sama
brigaadi esinemiste kohta: „Kontakt publiku ja
näitlejate vahel tekkis olukorras ... Mõne

1 „Rahva Hääl“, nr. 16 24. aprill 1943. a.

2 „Punaväelane“, nr. 66 14. märts 1943. a.

sõnaga andis ESTS rahvakunstnik Ants Lauter puuduvate dekoratsioonide pildi. Katkendiga „Kalenjogast“ tekitab ta vaatljaid. Siis kõlab ergutavalt „Isamaa ilu hoielses“ ette kantuna teenelise kunstniku A. Arderi poolt. Suurt rõju kogumisele avaldas katkend K. Simonovi näidendist „Vere inimene“. Meestelikult annab Lauter gestapolase ~ sadisti kujut. Kalda tahtjõuetu arhi-veeturi osa täidab oskuslikult L. Rajala. Õnnestunult tähtis Šveigi osa A. Rebare. Huntuvalt valitud kava ja näitlejate laitmatu esinemine avaldas kõigile unustamatut muljet.“¹

Üks parimaid esinemiskampani oli draamavõlleküünl 1943. a. 21. juunist - 10. augustini, kui esitati P. Rummo montaaž „Sõnarebaga“. Montaaž sisaldas L. Koidula, J. Liini, G. Suitsu, J. Barbause, J. Semperi, J. Kärneri, A. Alle jt. näitluslouleturi. Samas kavas oli terve rida sketse, lühinäidendeid ja Sheridan klassikalise komöödia „Punane muuder“, kus „... kõigi osaliste stiilika mängu hulgast paistis eriti silma P. Piina, kes oma riiansiirika mänguga rõhitas kõigi sõjameeste probleemide ja sümpaatia.“²

Rindebrigaadi esinemiste eest 21. juunist kuni 10. augustini Punaväe väeosades eesti- ja vene

1 „Punaväelane“, nr 69 17. märts 1943. a.

2 „Siip ja Vasar“, nr. 7 25. november 1944. a.

keelsete kontsertidega esitas rindebrigaadi kunstiline
juht ELKT direktorile ettekande, milles märgis:
" ... pean oma kohustuseks eriti mainida brigaadi
liikmete — ENSV rahvakunstniku P. Pinnat, solisti
Boris Huhlmanni ja inspiitsiooni Oler Pinni tööd
ja palun neile vastavas käskkirjas avaldada kiitust ja tänu." ¹ Käskkirju kiitusega avaldati ansambli liikmetele mitmel korral. Töön siinkohal ära veel ühe tänuavalduse draamakollektiivi liikmetele, milles oma avamust esinemiste kohta avaldavad sõjamehed ise: " Avaldan tänu kogu draamakollektiivi isikulisele koosseisule kõrgetasemeliste kunstiliste ettekannete eest. Eriiselt tänan ENSV teenelisi rahvakunstnikke P. Pinnat ja Ants Lautent, näitlejaid Peje Luuke, Elsa Kataseppa, Valdek Kataseppa ja Kaarel Toomi ... Olen veendunud, et sellised kiituskäigud tõstavad reavitlejate ja komandöride väärtustahet, suunavad meile kindlamini kätte relva ja lähendavad meie väinere sinnimaa vabastamistundi, kus eeski kunst tõusib uuele suurele võitjale, olles kogu rahva teenistuses." ²

Eesti, Läti ja Leedu nõukogude vabariikide kolmanda aastapäeva puhul toimus Moskvas Näitlejate Liigas Nõukogude Baltikumii rahvusliku teatrile pühendatud ühepäevane kongress. ³

1 ENSV muusika ja teatri muuseum ELKT ahiijm sü. „Kõrgetasemelise kirjanduse“
2 saatsamas, s.ü. 40 l. 7 l. 65
3 „Rahva Häläl“, nr. 30 30. juuli 1943. a.

Eesti osas esines Kunstide Valitsuse juhataja J. Semper ülevaatega Eesti rahvusliku teatri ajaloost ja selle edukast arengust nõukogude võimu aasta jooksul.

Seoses Punaarmee suurte võitudega 1943. aastal, peale fašistide lüüasaamist Stalingradi all, Kurski kaarel ja mujal idarindel, avanesid ERKA liikmetele suuremad võimalused poliitiliseks enesetäiendamiseks ja oma kunstimeisterlikkuse taseme tõstmiseks. Pöörati suurt tähelepanu töödistsiglinile kui töö edukuse ühele põhitingimusele. 1943. a. juulis kehti ansambrites nise tööleilmumise tabelid.¹ Gruppide vahel organiseeriti sotsialistlikku võistlust, korraldati seminar poliitilistel teemadel, õpiti tundma marxismi-leninismi õiget ja tütriti Nõukogude Liidu teiste teatrite tööga. Paljud Eesti teatritöötajad suunati edasi õppima kunstile, teatritese, koolidesse, samuti teiste ansambelite liikmed. Sellest kõnelevad araldused ERKA direktorile, milles palutakse vabastamist ansambelite tööst seoses edasiõppimisega Moskvas ja mujal. Mii näiteks suundusid tantsukollektiivi liikmed E. Genetz ja O. Laidre 1943. a. edasi õppima Moskva Kehalise Harvatusse Instituuti jne.

Pikemat aega nibisid Moskvas ENSN

1 ENSN Muusika- ja Teatrimuuseum, sü. 40 l. 7
ERKA arhiivifond.

2 meelsamas, s. i. 4

rahvakunstnikud A. Lauter ja P. Pinna. Ansambli direktori käsuaja nr. 55 alusel 7. juulist 1943. aastal pidi iga komanderingul vihinud ansambli liige eritama riigaliku rapordi oma kohustustest ja nende täitmisest. Tänu sellele leidub kunstiansambli arhiivis palju selliseid amandeid. Paul Pinna tutvus Moskva Kunstiteatris, Menirovits-Dantsenko nimelises Muusikateatris ja Akadeemilises Näidenditeatris üle 40 etendusega,¹ A. Rebane ja L. Martini vihinud² Sverdlovski Riigiliku Draamateatri juures jne.

1943. aastal suunati draamarühm kaheks nädalaks Moskvasse parimate lavastustega tutvuma.³ Moskovast tagasisaabusena asus draamaingeneeri kunstitegelase P. Põldroosi ja K. Tadi juhtimisel stuudiotööle, mille vältel tehti proove maailmakiiranduse klassimate lavateostega.⁴ "Võim" säilitamiseks tuli stuudios tööd teha ka selliste näidendite kallal, mida riigiolukorras lavastada ei olnud võimalik. P. Põldroos ja K. Tadi tutvusid Moskva Kunstiteatris ja Menirovits-Dantsenko nimelises Muusikateatris, Komsomoli ja Punaarmee Keskteatris kokku üle 52 etendusega, teatrite töönisteeniga, parimate lavastajate töö- ja õjitanismetvõitiga. P. Põldroosi ja K. Tadi amandest selgub, et peale etenduste vilastamise kasutasid

1 ENSV muusika- ja teatrimuuseum
ERRA arhiivfond, sü. 8 l. 40

2 realsamas, l. 31 ja 37

3 Eesti Nõukogude Teater, Almanahh II, 1956. a. lk. 113-114

4 "Rohva teääl", nr. 5 4. märts 1944. a.

rad tuntud lavapedagoogide konsultatsioonide (näit. teemal „Töö noore näitlejaga“ — konsultant Moskva Teatriinstituudi õppejõud Telesera jne), kuuland loenguid teatrielust teistes liiduvabariikides, tutvund teadus-lice kabinetide tööga ja võtsid osa Balti vabariikide teatriajaloo uimise kabineti organiseerimiskonsulekust ja valiti selle kabineti liikmeks.¹

Sidemest vennasvabariikide teatritega ja neilt saadavaist kogemustest kirjutas Eesti NSV teeneline kunstitegelane P. Põldroos järgmist: „Meie, Nõukogude Eesti teatritegelased, näitejuhid, näitlejad, lauljad ja teatrikunstilised ER Humsiansambrites elame ühist elu, ühist loominguulist pinget kõgu Nõukogude Liidu, seega maailma parima ja esindlikeima teatriga. Me oleme leidnud südameliku vastuvõttu, rõu ja abi seal, kus meil endil on tulnud pööndu oskusest või suutlikkusest. Meie endise lavatöö juhusekus ja sihitus ning vastavate võimaluste pööndumine on jätanud meie teadmistesse paljugi lünki, paljugi väärarvõistmisi. Nüüd oleme asunud intensiivsele õpingule, lünkade täitmisele ja teooria ja praktika täielikule omendamisele.“²

Eesti NSV teeneline kunstitegelane P. Põldroos lõi Humsiansambrites rontide draamanäidise ning teemal

1 Eesti muusika ja Teatri muuseum, sü 8 l 29 ja 30
ERKA ahiirijund

2 „Lohu Seäl“, nr. 35 2. september 1943. a.

koos lavastaja K. Indiga oli suurt teeneid eesti noorte näitlejate karjateenimiseks. Suure Isamaasõja päevil.¹

ERKA noored ei tegutsenud organiseerimatult.

1942.a. aprilli lõpul loodi Jämskälä ERKA kom-
munistlik algorganisatsioon, millesse kuulus 13 liiget.² Loo-
dud algorganisatsiooni ved täiendatud peagi mitme lü-
melega. Esimese büroosse valiti noored näitlejad
Hussar, Pinn ja Tammeveresi. O. Pinn oma sõna-
rõttus asutamiskorrale näis, et eesti kommu-
nistlikud noored peavad jätkama Jämskälä ja hil-
jem Eesti NSV-s fasiside poolt vägivaldselt kat-
kestatud tööd. Algorganisatsiooni esimees ülesaa-
retes loeti distsipliini säilitamist igas olukorras,
töödistsipliini ja poliitilise teadlikkuse karjateenimist
ning seltsimeheks kaitsta ja enesekaitse are-
damist. Kommunistlike noorte algatusel ja organi-
seerimisel anti välja ERKA seindele, milles
vdgustati igapäevast ERKA ja meie riigi ellu
puutuvat küsimusi. Kuuriansambrite noorte jõudu-
de algatusel korraldati kontserte vabastatud
võime emade- ja laste loetamiseks.³ Kommunist-
likud noored J. Tammur, O. Pinn, K. Toom jt. olid
aktiivseimad esinejad sellistel õhtutel.

1944. aasta oli suunte võitluse aasta
kõigil rindtel. Võitluse Eesti võitlus asus veebruarikuu

1 ENSV muusika ja teatri muuseumi
ERKA ahistimise 1. v. 1 l. 5

2 sealsamas, s. e. ERKA seindele 1942. a.

3 "Kõrva Kõäl", n. 13 31. märts 1944. a.

Leningradi.¹

1944. aasta veebruaris esitas indebrigaad näitlejatele Ilya Ehrenburgi montaaži „Me ei unusta“, mis oli läbi põimitud eesti luuletajate võitlusluulega ja ergutas oma lõõra käsitluslaadiga kättemaksule fašistidele nende koleluslike kuitööde eest.² Samas kavras esitati veel humoreske ja Tšehhovi lühinäidend „Juhus abiellumiseks“. Pärast indebrigaadi jäi draamarihm Leningradi, arudes ühtlasi ette valmistama kava vabastatud Eesti jaoks. Väga olulised olid sel perioodil ka näitlejate erinimed Leningradis Eesti NSV Raadiokomitees.

Kunstiansamblike aastapäeval – 22. märtil 1944. aastal avaldas Eesti NSV Kunstide Valitsus, arvestades eesti rahvushüü väekvondise sellenoharuid soove, tänu kõigile ERKA indebrigaadidele, kes ülastanud väeosi, tõstles euti esile rahvamunstriku P. Pinna ja H. Lautent, teenelisi kunstriku N. Ahimäe ja H. Arderit ning lauljatar M. Rungit.³

P. Pinna kirjutas ise oma tööst ERKA draamarihmas: „Meile, kollektiivi liikmeile, on see kõrgpealt austavaks ülesandeks ja selles töös leiame suurimat hingelist rahuldust... Isikliku kontakt näitlejatega ja suhtumine meisse on otse liigutav.“⁴

1 Eesti Nõunogude Teater, Almanakk II 1956.a. lk. 184

2 „Sij ja Nasar“, n. 7 25 november 1944.a.

3 „Lahva Hälä“, n. 15 15. apill 1944.a.

4 „Lahva Hälä“, n. 16 22. apill — —

5. juulil 1944. a. toimus Leningradis ESRV rahva-
kunstnik A. Lauteri 50-aastase sünnipäeva tä-
histamine.¹

Autori osavõtul kanti ette uus tema tagalas-
mõlemise ajal valminud kolmest lühinäidendist. Tõr-
tades A. Lauterit, nimetas ESRV Ülemnõukogu Presiidiumi
esimees J. Vares juubilaril pühendus, kes pani
aluse Eesti Isamaasõja - ainelisele näitekirjandusele.
(A. Lauterit autasustati hiljem lühkest draama-
kollektiivis Töö-Punalipu ordeniga.)

Kirjanik J. Semper iseloomustas A. Lauteri tegevust
Suure Isamaasõja päevil järgnevalt: „Oma esine-
misi rahvushüles väeosades, aga ka haiglais või
mujal — ja neid on üle kolmesaja — on ta võt-
nud kui panust Suure Isamaasõja heaks. Väe-
valt on ta oma kunstibrigaadiga tagasi jõud-
nud, kui ta juba planeerib uut esinemisreisi,
lunneb muut uue repertuaari pärast, mida nii
keegi pole hakanud, kuna hõlpsasti ettekanta-
vate lühinäidendite arv ja kvaliteet jätkab soo-
nida. Ent ennäe, tundes sünni suurt lühka ja
nagu õigustatud etteheitena meie kirjanikule istub
ta ise laua taha ja kirjutab lühikesel ajaga
valmis kolm lavateost, nii nagu ei ole ka ühel
igakord saavore ootama jäänud, et jõest üle saada.“²

1 „Rahva Hääle“, nr. 33 8. juuli 1944. a.

2 „Realsamas“, nr. 32 5. juuli —“

Vestluses rahvakunstnik A. Lauteriga vastas nimane esitatud küsimusele: „Kuidas Teil tekis mõte ise näidendi kujutama hakata?“ järgmist: „Programmi koostamine draamarühma jaoks oli alati väga raskel ülesandel. Selleks oli sageli vaja sõita Moskvasse, valida näiteid, neid tõlkida jne. Pealegi puudusid üldse meie riikveritehaste elu valgustavad näidendid. Mul tekis sellepärast mõte ise proovida lähinäidendi kujutamist. Esialgul kirjutasin ühe, mis veel kaks tüüki juurde. Riikveritehastele olid nad lähedased, sest siin kujutati nende oma elu ja mõtteid.“¹ A. Lauteri oma väljenduse järgi oli töö ansambelites talle väga südame lähedane ja veel praegugi mõtleb ta sellele ajale tagasi suure hellusega.

A. Lauteri kolme lähinäidendiga — „Sides“, „Hirmu silmad“ ja „Naised“ viidi läbi ERKA draamakollektiivi nimane külasõit rüüesadesse. Sellest esinemisest kõneles riikveritehaste L. Grossmann (praegu Tartu Tööstuskombinaat „Töötaja“ töötaja): „Kunstiansambelite draamakollektiivi nimane esinemine oli nagu käreks lahkumiseks mõneks, Eesti NSV vabastamiseks fasisitlikust rämpnast. Siisgava mulje jätnud mulle A. Lauteri lähinäidendid. Kõik oli allutatud ühele esmärgile — pühendada vaenlane ja ajada ta lõplikult välja meie kalli Hõukogude Liidu piiridest. See ühine ees-

¹ Yhtuajamis ESNV rahvakunstnik A. Lauteriga saadud kirjalikud aruanded.

näme sidus ansambli esinemiste juhtul nii näitlejaid kui rindevõitlejaid. Elamus, mille saime rindebrigaadi esinemistest, oli palju sügavam ja kauakestavam kui see, mida saame rahvajal teatrit külastades. Kunstiansamblike külasõitjad olid meile, rindevõitlejatele, ühtlasi tunnustuseks sellest suurest hoolitsemisest, mida meile ontariid partei, valitsus ja kogu nõukogude rahvas.

Eesti NSV Kunstide Valitsus lähetas brigaadimille koosseisus oli 13 ansambliühikut - Eestisse, vabastatud rajoonidesse, kus brigaad esines kolmes eri-aigas segaeeskavaga 15-19 juunini.² Samuti komandeeriti ERKA koosseisust Virumaa Täitevkomitee komandusse H. Tamm, et organiseerida ja juhtida kunstilist isetegevust sõjapõgenikele ja Virumaa nõukogude antuste teenistujatele.

18. juulist kuni 2. augustini 1944. aastal nähtis draamarihm Nava riidel, andes seal sum. Heliinase, Lombaku ja Vinkeli väesades 24 etendust 17 400 pealtvaatajale.³ See toimus ajal, kui eesti rahvuslik väeosa koos Punaarmeeaga murdis läbi kaitseliini Nava all. Laskmata end segada suurte tünnide raginast ja mürskude lõhkemisest, andsid näitlejad sünnimaale tagasipöördumise lävel oma parima. Algas Nõukogude Eesti vabastamine faasist liinust rämpnust.

1 juutuajamises andis rindevõitlejale L. Grossmanniga saadud mulid andmed.

2 ENSV Muusika ja Teatrimuuseum, iii. 42 e. 33

3 sealsamas, iii. 9 e. 93, e. 94 ja e. 95

27. juulil vabastati Narva, 25. augustil Tartu jae.

"Andes 24 etendust, külastasime seega kõiki väeosi," rääkis näitleja H. Rebane. "Suurtükimehed justustasid hiljem, et nad ei julgenud lootaagi meid näha enne kui „Estonia“ laval Tallinnas. Tulejoo- nele ei uskunud nad meid tõepoolest tulevat. Olid ju niin ägedad ja pingelised päevad. Meie õnnelikul päralejõudmisel oli võitlejate rõõm sedapuhku suurem ja suhtumine meisse eriti soe."¹

Konkru oli antud 1942. aastast kuni 1944. a. si- giseni Eesti Riiklike Kunstiansambrite poolt üldse li- gi 800 kontserti riindel, haigla- ja tagala väe- osades.² Muuhulgas oli korraldatud ka 37 maakulist kontserti.³ Kontsertid toimusid Moskvas, Leningradis, Tšikendis, Smolenskis, Jegorjevskis, Jaroslavis, Irano- vo oblastis jm. Näiteks korraldas Eesti NSV Kunsti- de Valitsus Leningradis asuvalle eestlastele tasuta- lise „Laulu, muusika ja humoreskide öhtu“, mille siisetu- lek teres ulatuses läks tankikolonn „Lembitu“ ja lennukieskadrill „Päruja“ ehitamise fondi.⁴

6. septembril 1944. a. saabus ERKA draa- matriinim Eestisse, andes esialgselt vabastatud Võru linna. Eesti Riiklike Kunstiansambrite tege- mus oli jõudnud uude etappi — nüüd algas trii- nimane lõik juba Eesti NSV-s.

1 „Lahva Häläl“, n. 42 9. august 1944. a.

2 „Siig ja Päsar“, n. 8 24. veebruar 1945. a.

3 ENSV Muusika- ja Teatrimuuseum, ERKA arhiivfond nr. 1 l. 20

4 „Lahva Häläl“, n. 16 22. aprill 1944. a.

Teatrite olukorrast okupeeritud Eestis

"Eestlased, teie olete tagasi võidetud Euroopa kultuurile!" Nii kõlas fasisitlikku propaganda kaja-
tus nende esimestelt miinilehtedelt 1941. aasta sügisel.
See tähendas tegelikult eesti kultuuripärandi hävi-
tamist, eesti rahva vägivaldse saksumise püüet
ja rahvusliku kultuuri vähimagi avalduse maha-
summist.

1941. a. sügisest peale mure Eesti NSV rüüstamise-
miseri toimus okupeeritud Eestisse jäänud teatrikaad-
ri ja teatrite hävitamine, vaimsete ning füüsiliste
suvetahendite kasutamine okupantide poolt.

Kolmandal päeval pärast Tallinna vallu-
tamist saksa fasisitide poolt, pandi raskvaaglaste
Draamateatri direktor Jaan Mürk, kes peale suvi-
töölaagris- ja vanglasviibimist kadus jäljetult, ¹vang-
glas viibimise ka Draamateatri dramaturg Juhan
Sütiste näitlejad C. ja M. Pürgid jt. Arteeniti ka
"Tööliseteatri" direktor Kaarel Saku. Aileksuulamisega
ja lühemaajalise vangistuse esines väga ohtralt.

Eriti julmalt määratsis tenor „Vanemuise“ teatris, kus fasistid tapasid 8 teatritöötajat: näitleja E. Auvere, kontsertmeisteri B. Mursaki, pianist E. Mursaki, muusikaja Saeki, lavatöölised Gale ja vennad Viktorid ja majakomandant Kuuda.¹

Raske olukorras enesetapmise näitleja U. Tülkovi ja H. Parise koos naisega. Enneaegselt suid omapatrioonipäevil näitlejad A. Pillejärv, A. Sällik, K. Sari, muusikajuht R. Kull jt. Fasistide poolt valitud päästetud sõja ohvina hukkus operilaulja K. Nütol. Peale vanglast vabanemist ei võetud tööle E. Püri, K. Saha jt. „Estoniast“ kavatsiti Saksamaale küüditada 50 inimest, mille kohta leiti vastav nimekiri.²

Eesti näitlejaid sunniti esinema „tingel-tangel“ õhtutel. Saksa sõjaväe- ja tsiviilvõimude nõudmised: eesti teatrite naisnäitlejad esinegu seltskonnana lõhustajaina nende olemisel.³ Näitlejate keeldumise puhul tekkisid tülid teatrite juhtkondade ja omapatrioonivõimude vahel, mis lõppesid nite repressioonidega teatritele. Samuti sunniti eesti näitlejaid esinema nende näitetruppides sassa sõduritele ja eesti vabatahtlikele. Näitlejad ja lauljad pidid⁴ eritama labast repertuaari, sassa šlaagerid jne.

1 „Lahva Hääl“, n. 38 16. veebruar 1945.a.

2 sealsonas

3 „Siis ja Nasa“, n. 1 14. oktoober 1944.a.

4 „Eesti Sõna“, n. 6 10. jaanuar 1942.a.

Eesti näitlejate au ja isikuväärtuse penitallanisele
lisandus eesti rahvusest teatripubliku alandamine.

Kindralkomissariaadi propagandaosakond määras
vastavais plaanides kindlaks, millistel kohtadel teatrites
võivad istuda eestlased ja millistel saaklased. Ühe sel-
lise jaotusplaani kohaselt pidi näiteks „Estonia“
teatrisaal muusikalavastusteks olema kuni 16. reani
võetud sakslastele ja eestlased tohtisid etendusi jäl-
gida alates 16. reast! ¹ Okupandid tahtsid muuta eesti
teatri „kõrgema rassi“ lavaseks meelelahutuskohtaks.

Pärast olseid repressioone näitlejate ja teat-
ritöötajate suhtes järgnes pealtnäha vaikus, mis aga
vajas enesest reeglipärast eesti teatri väljasuuta-
mist, ta saarestamise piiret. Esitati rõve, et osa
teatrietendusi olgu saksa keeles. Keelati paljud häid
lavateeseid ja „võitlata“ nende asemele nägida
kolmandajärguliste saksa autorite näidendeid. „Õiges-
ti aimates, et repertuaariväsimus on teatris oluli-
sim, on tema tegevusprogramm, tema rüda ja ajju,
heitus fasisitlik rõim just repertuaarile,“ ² kirjutas
amistaja A. Üksip, analüüvides eesti teatri olukorda
okupatsiooniajal.

Eesti Draamateater pidi andma 2-3 sak-
sa keelset etendust nädalas, operetid aga tulid esen-
ditult lavastada saksa keeles.

1 „Siip ja Nasar“, m. 1 14. oktoober 1944. a.

2 seebromas

"Kultuurireferendü" Bogenhardt, Krüger jt. keelasi ilma ühegi motiveeringuta suure hulga näidendeid.¹

Keelatud olid näiteks E. Vilde "Side", "Maktra sõda", A. H. Tammsaare "Juudid", "Kuningal on külm" ja paljud teised lavateosed. Loomulikult olid täiesti keelatud Nõukogude Liidu tagalas nihivate eesti näitekirjanike teosed, samuti vene ja okupeeritud maade lavakirjandus. Eesti lavadel ei lubatud mängida Goethe "Fausti" põhjendusel, et eesti keel polevat selleks küllalt väljendusmikas!

Okupatsiooniga esimeseks saksa keelseks lavastuseks eesti lavadel oli Kurt Götzi komöödia "Ingeborg", mille Draamateatris lavastas W. Mattus.² Lavadele oli märgitud "Esma joores (minu mäendus te.) saksa sõjaväele, aga ka teistele isikutele."³

Komöödia kohta kirjutas üks sakslane publikust: "Lõppeks pole kunagi viidud äärit abieluikkumise sarktsioneerimise. Aga kes Kurt Götzi tunneb, teab, et ta ses tüvis põimugi ei maadle probleemide pärast... Tä ei soovi midagi muud, kui publikule vihkida paar lõhusat tundi. Tä komöödia ei taha i-täpi rõnagi olla muud kui komöödia."⁴ Selliseid "probleemide ja ideede pärast mitte maadlevaid" lavaseid jante leidus eesti teatrite okupatsioonieelses repertuaanis arvukalt.

1	"Siin ja seal",	n. 1	14. oktoober 1944.a.
2	"Eesti sõna",	n. 12	16. detsember 1941.a.
3	sealsamas		" — "
4	sealsamas		" — "

Pealkirjad räägivad enamasti ise nende näidendite
sissu eest. Agapetuse fars „Olen ma sattunud haa-
remi”, A. de Herzi salongikomöödia „Trimene õi-
gel ajal.”, R. Mischki pilvekoomöödia „Vaene, aga
aus”, mille kohta kirjutas teatrikülastaja Võrust:
„Küni põhiidee ei küll päris selge, aga näitlejate mäng
pankus see-eest meeldivaid üllatusi”, L. Hirschfeldti jänt
„Kevad septembris”, Arnold ja Bachi komöödia „Kes
on isa?”, G. Metneri komöödia „Leva hüppab ak-
nast välja”, Bergmanni „Hüpe abiellu”, H. Ans-
pachi komöödia „Kummitab”, J. Scheu ja E. Nebhuti
lustmäng „13 hobuserauda”, R. Kneiseli „Amas onu”
jne. „Vanemuises” võeti repertuaari F. von Flo-
tovi ooper „Marta”, mille kohta kirjutas muu-
sikategelane J. Sirom: „Need armsad endised senti-
mentaalsused ja näitsepundulised, lapsealised nalja-
kesed ei jäta kuigi lõhusat muljet oleviku ini-
mestele, ehkki sõjaajases olukorras on pealtkuula-
ja rahuldatus ka pisukuga.”²

Fasistid tahtsid selliste ideetute, labaste, klassi-
vahkordi vinni nätsivate jäntidega suigutada eesti
rahva mõtlesuainu, rahvast eemale juhtida politi-
listest küsimustest ja päevaprobleemidest, nüristada ini-
meste teadmust.

1	„Eesti sõna”,	n. 33	11. veebruar	1942. a.
2	„Postimees”,	n. 75	26. märts	1942. a.

Suur protsent teatriõhtutest täideti „kirevate õhtute” — nn. „bunter Abend” vormis.

Algupäraste loojana okupeeritud Eestis oli eriti silmapaistev A. Mälc, kelle sulest ilmuvad nõukogude korda laimavad näidendid „Lõunatuul” ja „Ellen Paas” ning A. Kirikas, kelle „Mimed marmor-tahvilil” mes dramatiseringus esitati mitmes teatris.

Eesti kirjandike kohta okupeeritud Eestis kirjutas J. Semper 1944. aasta aprillis järgmist: „Mida aga teevad okupeeritud Eesti kirjandikud, kellele on võimaldatud kirjandike paberit enesevaldamiseks? Kes ennast laatsakile naha pole lastanud saaste ette nagu endine raps Kirikas, kuid seni jälle pöörav Mälc... sellele on jäänud kaks teed: kas sõnelda lillekesest või läbi lille.”¹ Sellega häbitärgistas J. Semper neid Eesti kirjandike, kes 1940. aastal näiliselt asunud tõrke nõukogude võimu heaks, kuid tegelikult ei võtnud omaus nõukoguliku ideoloogiat. Saksa fašistliku okupatsioonil ajal astusid nad avalikult okupantide teenistusse ja nungitand rahva teadmust nõukogudevalgulise teostega.

Teatrite rajandusliku ohuud okupatsioonil ajal oli raske. Draamateatris näiteks moodustas tegelaskonna ainsa sissetuleku renni- ja trimuse-truppide etendustelt laekunud müütkoiv summad.²

1 „Lahva Käl”, n. 26 14. juuni 1944. a.

2 „(Eesti) valtsinas”, n. 38 16. veebruar 1945. a.

Noorsoorteater lõpetas okupatsiooniga alguses töö — „vastaväe ressurside puudumisel“ — nagu märgiti aja-
lehtedes.¹ Viljandi „Ugala“ keelati ternishoidlikel kaa-
lutlustel „1942. a. veebruaris võis etendusid. 18. veeb-
ruari „Eesti Sõnas“ kirjutati selle kohta: „Ku-
na aga seni pole saadud peaaegu mingisugusid
tuetusi ja teatriahvas elatas ennast ainult etendus-
te sissetulekust, siis on näitlejate olukord majandus-
likult mitte just ehti kiiduväärt.“²

Lavamateerjalidest, kostüümidest jms. oli suur
puudus peaaegu kõigil eesti teatritel peale renjuu-
teater „Plaza“, sest renju ja tsirkus olid okupanti-
de poolt palju enam hinnatud kui teater. Sellest
räägib ka fakt, et „Vanemuise teatri muud anti
okupatsioonivõimude poolt esialgu ühe tsirkuse- ja
varieteetrupi käsutusse.“³

Teatrites valitsenud stühiast räägib ka 1943. a.

13. augusti „Eesti Sõnas“ leiduv artikkel: „Viljandi
Ugala avas tänanü esinesena hooaja“, milles kir-
jutatakse, et näitlejad kässid ise teatri jaoks kütet
raunas. Teatri okupatsiooniaegne direktor Klärm
märis hooaja avavõnes: „... teatri otsene pere-
mees pole ikka veel selgunud. Kuna aga on ala-
mud seltside tegevuslubade ning varanduste tagasi-
andmine, siis ka „Ugala“ teatri selts taotleb seda

1 „Eesti Sõna“,	n. 37	15. veebruar	1942. a.
2 sealhambas,	n. 39	18. veebruar	1942. a.
3 „Lahva Kälal“,	n. 38	16. märts	1945. a.

võimast."¹ Sõnaga fasisid tahtsid eesti teatrite juhtimise ülesandega anda eraseltide kätte, et ise täielikult vabaneda teatrite finantseerimisest ja endale kuuluvate seltside kaudu minneida eesti teater täielikult.

Suured majanduslikud raskused laanid Raurere teatril. Ruumid võeti teatrit ära „teiste ajakohalike kohaste ülesannete täitmiseks“, näitlejad suurti ainult püüsaadi. Mõned olid erandisi kõne mobiliseeritud, mistõttu saadi mängida ainult üsna vähe parte vähete meesosalistega nagu „Kiipe ahellu“ jt.²

Fasisid põletasid kauni „Vanemuise“ hoone, Narva „Võitleja“, Viljandi „Ugala“, Pärnu „Endla“, sõjatules hävines ka eesti esimese järgu teatri „Estonia“ hoone, Tallinna „Töölister“ ja „Ilmanine“ Narvas. Ligi 200 teatritöötaja isiklik varandus või kodu hävis sõjamõllus.³ Kõrs „Vanemuisega“ põlesid ära asendamatu nõudi- ja raamatukogu ning arhiiv.

Peale „Estonia“ teatri hoone hävinesid ka kõik teatri varad. 1944.a. märtskuust alates oli „Estonial“ lõniseid varusi edasiehitamisega, kuna püüdisid täiesti ruumid, dekoratsioonid, kostüümid, pannud ja muu vajalik teatriinventar. Iga näitleja jidi looma igaküsimise ühe vordilina oma isiklikest tagavaradest, et valmistada kostüüme balleti „Kratt“ esitamiseks.⁴

-
- 1 „Eesti Sõna“, nr. 9 12. veebruar 1942. a.
 - 2 sealsamas, nr. 64 18. märts 1944. a.
 - 3 „Siip ja Vasari“, nr. 1 14. oktoober 1944. a.
 - 4 „Eesti Sõna“, nr. 149 30. juuni 1944. a.

8. juulil 1944. aastal ilmus ajalehes „Eesti Gõna“ „Estonia“ teatri üleskutse teatrisõpradele, milles paluti annetus, mille varal võimaldaks teatril edasi eksisteerida.¹

Seoses nõude lähenedamisega suleti eesti teatrid okupantide poolt 1. septembril 1944. a.²

Seni kogu aeg toimunud passiivne vastupanu okupantidele intensiivistus. Näitlejad, keda taheti nüüd väimseni motiveerida, peitusid metsadesse või simuleerisid haigusi. Teatrite kollektiivid organiseerisid salaja kaitsemeeskondi teatrite veel säilunud raade ja hoonete valmistamiseks. Üks selline inim loodi näiteks Draamateateri juures lavameister K. Tarku juhtimisel.³

Passiivse vastupanu näitena võit tulla asjaolu, et Draamateater lavastas näidendit „Kuu venda“ E. Kapi muusikaga, mis oli okupantide poolt karmilt keelatud.⁴ Kuigi kavalehtedelt pündus E. Kapi nimi, oli public teadlik, kes on helilooja. Näitlejate ja publiku progressiivse osa vahel oli sõlmitud nagu vaiksiv kokkulepe.

Eriti suurt kahju tegid fasisid inimeste ideoloogiat mürgitamise ja alatu nõukogudevastase laimulehitamisega. Saksa okupantide laimupropaganda Nõukogude Liidu vastu ei jäänud kahjuks mitte kõigi eestlaste juures tagajärgedeta. Svovides sisendada inimestesse hirmu nõukogude võimu taaskohlestamise ees,

1 „Eesti Gõna“, n. 156 8. juuli 1944. a.

2 „Sealsamas“ „ — — — — — “

3

4 „Siis ja Nasa“, n. 1 14. oktoober 1944. a.

maaliti rahva ette hirmsaid pilte „kommunistide kättemakrust“ igapäevale, kes okupeeritud Eestis ükskõik mis alal töötanud oli.

Eesti NSV rahvamuusik H. Lauter räägib oma mälestustest: „Kui saabusime ERKA draamakollektiiviga Võnnu, kuulsime, kuidas fasisolid raadio kaudu Tallinna saates andsid edasi „informatsioon Eesti rahvde“, et „kommunistide poolt vallutatud Võrus olvat juba enamuse elanikest telefonipostide otsas üles pöödnud.“¹ Koletu propaganda avaldas mõju ka mõnede teatritöötajatele. Paljud põgenesid ühepeakaela välismaale, kust ei juletud tagasi tulla ka hiljem. Rootsi eninema sritnud „Estonia“ näitleja L. Reiman oli üks neist, kes ei pöördunud enam tagasi kodumaale.

Kuid „kultuurikandjate“ sursopolitika ja alatu nõukogude võimu vastane laimukampaania ei muutnud munda Eesti teatri vaimset selgroogu. Teatritöötajate enamuse uskus kindlasti, et Eesti saab taas vabaus nõukogude vabanigiis Nõukogude Liidu rahvete vennalikus peres.

Nõukogude Eesti vabastamise järel okupantidest algas otsene pingeline võr meie rahvuskultuuri leminiku ülesehitamiseks — paljukaatunud Eesti nõukogude teatri edasise võtsegu heaus. Eestis jätkus 1941. aastal katkestatud kultuurevolutsioon.

¹ Juturaamies ENSV rahvamuusik H. Lauteriga saadud suulised andmed.

Teater taasvabastatud Nõukogude Eestis 1944/45 hooajal.

1944. aasta septembris saabusid Leningradist Võru Eesti Riiklike Kunstiansambrite draamarühma liikmed ja 17. septembril toimus Võru „Kandlase“ ajalooline sündmus — taasvabastatud Eesti NSV teat-
rihooaja avamiseks pühendatud jüblikartus.¹ Kuigi Eesti ei olnud veel fööplikult vaba, oli see sünd-
mus siiski Nõukogude Liidu tagalas ribinud ning
okupeeritud Eesti ajiselaagris vaeveldud teatri- ja teiste
kunstitöötajate ühinemise alguse tähistajaks.

Artuse avakõnes andis Eesti NSV Kunstide
Valitsuse juhataja J. Semper ülevaate Eesti kunstiri-
ke tegevusest mõlemalpool riidejoont ja näkis
lõpuks : „Nüüd on jõudnud aeg, kus 1941. aasta
juunis hargnenud teed uuesti kokku jooksevad.“²

22. septembril vabastati Leningradi riide
ränd Tallinna. Peagi hakkas pealinna saabuma
ka kunstiansambrite kollektiive.

¹ „Siip ja Vasar“, m. 2 21. oktoober 1944. a.
sealsamas

Ansamblite esimene ülesanne - koondada eesti kunstnike pere Nõukogude Liidu tagalas eesti nõukogude kunsti säilitamise eesmärgil ja teenendada pidevalt nii riidevõt-
lejaid kui ka tagalatöötajaid - oli edukalt täidetud.
Oli alanud töö teine osa, mis nõudis täie jõu ja energiaga triilerakendumist vabastatud Eesti NSV teatris.

ENSV rahvakunstnik A. Lauter märkis, et ta peab ansamblite eksisteerimise kõige olulisemaks re-
taadiks seda, et siit võinus välja poliitiliselt tugev
baas teatritöö jaoks taasvabastatud Eestis, samuti
teiste kunstialade jaoks.¹ Nii sai näiteks RT "Estonia"
ansamblist endale juhtkonna ja igane teatrisse
püüti paigutada vähemalt üks kunstiansambli-
lüge. Osa ERKA liikmetest siirdus tagasi oma en-
distesse teatritesse, kus nad töötasid enne sõda, osa
jäi loodavasse laialilatushuvu organis - ENSV
Riikliku Filharmooniasse, mille ülesandeks sai kunsti-
elu väljeldamine väljaspool teatrit.

Eesti Riiklikud Kunstiansamblid lihvitati amet-
likult 1. märtsis 1945. aastaks.² Eesti kunsti avara-
test arenguviimadest Nõukogude Liidu tagalas
räägib ka see faakt, et ansamblid olid materiaal-
selt sõjaväelaseks kohta võrdlemisi hästi varusta-
tud. Ansamblite varad 92 188 rub. väärtuses anti
üle Kunstide Valitsusele, kes need jagas RT "Estonia",

¹ Jätkuajamises Eesti NSV rahvakunstnik A. Lauteriga saadud suulised andmed.

² ENSV muusika ja Teatrimuseum, ERKA arhiivifond, sei. 44. l. 101

Riikliku Draamateatri, Riikliku Noorsooteatri, RT „Varemuse“, Riikliku Filharmoonia ja Heliloojate Liidu vahel.¹ Peaaegu 50% (42 614 bl. väärtuses) varadest sai RT „Estonia“ kui „keskne, ulatuslike ülesannetega, kuid aineliselt sunnimas kitsikuses olev teater.“

Neli päeva pärast Tallinna vabastamist avaldas Kunstide Valitsus Eesti NSV ajalehtedes konalduse heliloojate, kirjanike, näitlejate ja teiste kunstide alal kutseliste töötajate registreerimise kohta.² See oli vajalik kunsti alal töötajate töölerakendamiseks ja nende elu-olustikulistele küsimustele lahendamiseks.

Septembri lõpul, oktoobri algul toimusid Eesti Draamateatri muusika ELKA rindebrigaadi esinemised etendused.³ Brigaad esitas P. Rummo montaaži, laule eesti heliloojate sõjaväekest loomingust, inderuplemist ja A. Lauteri lühinäidendi „Hämmu silmad“, milles ta raevvääristab paarikatekitaajaid. Rindebrigaadi esinemiste vastu rahvas kas riihvõrd elav huumor, et Draamateatri muusikud ei suutnud kõiki külastajaid ära mahutada.

Kui 1. oktoobril toimus Kadrioru staadionil Tallinna ja kogu Eesti NSV nardriiosa vabastamisele pühendatud miting, siis tähtis kontsertosa jällegi kunstiansambrite draamanühk.⁴

RT „Estonia“ saatis oma kontsertbrigaadi

-
- 1 ENSV muusika- ja teatrimuuseum, ELKA ahiifond, si. 29, l. 5
 - 2 „Rahva hääl“, n. 56 26. september 1944.a.
 - 3 sealhambas, n. 65 8. oktoober 1944.a.
 - 4 sealhambas, n. 58 30. september — —

külla sivoorvlastele Saaremaale, kui hävitati viimased sakslased Võre poolsaarel.¹ Brigaadile avaldati tänu vastavas käskkirjas, milles rõhutati kunstilise meelelahutuse suurt tähtsust rindevõitlejatele ja estoonlyaste osa selle suure ülesande edukal täitmisel. Rindevõitlejaid külastasid brigaadid ka teistest teatritest.

Regulaarse töö organiseerimine Nõukogude Eesti teatrites oli seotud küllaltki suure raskusega nii majanduslikul kui ka kaadri alal.

Teatrikaader, kes viibis okupeeritud Eestis, oli suurel määral mürgitatud vale, elavamate ja laimu poolt, mida ohtralt kulvas rahva seelika fasisistlik propaganda. Kaadrialane töö ei tähendanud 1940./41. hooajal alustatud töö lihtsat jätkamist. Inimeste ümberkarrutamisel ei piisanud enam üksnes kodanlike igandite vastu võitlemisest, sest fasisistlik okupatsioon sisendas inimestesse oma inimvihkavate teooriate ja võitlus nende vastu tuli saada samuti tulipunkti. Selles osas tuli suur töö ära teha eeskätt just kunstrikel, kirjarikel, heliloojatel ja teatritöötajatel. See oli seda raskem, et ka kunstitöötajate endi seas valitsesid mitmeneguse negatiivsed meeleolud. Siinkohal tulid appi just Nõukogude Liidu tagalas Eesti Riiklikes Kunstiansambli-

1 „Rahva Hääl,”

kus ta jälgis Stanislavski meetodi ellurakendamist, muu-
tudes ka ise realistliku mängustiili tuliseks poolva-
jaks.

P. Pinna oma sõnade järgi andis ribimine
Nõukogude Liidu tagalas talle väga palju ja aitas
tal kiiresti kavada nõukogude näitlejaks. „Kolm
Isamaa sõja aastat tegid minust veendunud bolše-
viku,“ rääkis ta, „Ma olen kindel, et iga meie
teatriinimene muutuks selleks, kui tal oleks võima-
lus nii põhjalikult tutvuda Liidu teatrieluga. Mi-
na igatahes õppisin armastama seda maad, seda
rahvast ja ma ei kahetse sugugi, et veetsin need
aastad seal.“¹

Eesti NSV rahvakunstnik P. Pinna sai väga hästi
aru, et kutselised teatrid ei tohi sulguda endasse, vaid
peavad looma tihedaid sidemeid töötava rahva laia-
de isetegemlaste massidega sealt võimvate noorte ta-
lentide kasvatamiseks. Eesti NSV rahvakunstnik P. Pinna
algatas esimesena nõtke pideva šefluse käitiste, koo-
lide ja teiste asutuste isetegemlaste üle. 1945. aas-
tal avaldati ajalehtedes P. Pinna üleskutse kõigile
teatri-, kunsti- ja muusikategemlastele, milles ta kutsus
neid looma sidemeid isetegemskollektiividega ja abis-
tama neid isetegemise alal.² P. Pinna ise võttis oma
šefluse alla V. Kingisrpa nimelise Paberivabrik näiteingi.

1 „Siip ja Vasar“, m. 1 14. oktoober 1944. a.
2 sealsonas, m. 36 24. märts 1945. a.

Üleskutse leidis elavat vastukaja. RT „Estonia“ võttis oma šefluse alla tehas „Volta“ ja Tallinna Õpetajate Seminari isetegevuslased, Riiklik Noorvõtteater arus juhendama Tallinna noolide isetegevuskollektiive jne.¹

1945. aasta algul, koos 30-aastase nitselise lavategevuse tähistamisega, autasustas Nõukogude Eesti valitsus teist ELKT Draamainhna liiget — nimelt kollektiini juhti ENSV rahvakunstnikku Ants Lauterit. Töö-Punalipu ordeniga. A. Lauter osutus eesti näitlejasperes pioneriks selle kõrge autasu saamisel.² A. Lauter ise märkis autasu vastu võttes, et ta vaatab sellele kui suurele tunnustusele tervele Eesti NSV teatrile.

Selleks, et lõpule nia okupatsiooniaegse teatrikooli õpilaste poolleijäänud lavahambis ja valmistada noori ette Teatriinstituudi jaoks, alustas juba 1945. a. veebruaris tööd Riiklik Draamastuudio Riikliku Draamateatri juures.³ Teatriinstituudi avamine määrati Nõukogude Eesti valitsuse poolt 1. jaanuarile 1946. a.⁴ See tähendas põhjalikku draama- ja balletistuudiole töö ümberkorraldamist, sest sama määmus nägi ette ka Riikliku Balletikooli avamist.

Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu ja EK(6)P Keskkomitee määmus n. 178 3. märtsil 1945. a. „Kunsti

1	„Siip ja Nasar“	n. 13	31. märts	1945. a.
2	„Lahva Hääel“	n. 6	9. jaanuar	1945. a.
3	„Monte Hääel“	n. 16	6. veebruar	1945. a.
4	„Postimees“	n. 57	11. märts	1945. a.

arenemisest ja ülesannetest Eesti Nõukogude Sotsia-
listlikus Fabariigis" sisaldas teatrinaabri kavatamise
alal rõõlemisi palju punkte. Märkus nägi ette 1945.a.
apillis provinsteatrite juhtivate töötajate nõupidamise
Nõukogude Eesti teatri ees seisvate ülesannete läbiaru-
tamiseks, tihedate sidemete loomist Nene NFSV teatri-
lega, tehes sejuures ettepaneku Nõukogude Liidu Rah-
vakomissaride Nõukogu juures asuvalle Kunstide Komi-
teele saata Eesti NSV teatritesse 1945.a. vaks näi-
tejuhti üksikute lavastuste teostamiseks.

1945. aasta jaanuaris asutati Nõukogude Ma-
lise Teatri Liidu põhimõttel Eesti Teatri Liidu,
mille peaülesandeks sai loominguiliste küsimuste la-
hendamine.¹ Teatri Liidu toimkonda valiti Eesti
NSV rahvakunstnikud A. Lauter ja P. Pinna, ENSV
teeneline kunstitegelane P. Põldroos, lavastaja L. Mar-
tin jt.

1945. aasta jaanuaris toimunud Eesti NSV
intelligentsi esimene kongress püstitas eesti intel-
ligentsi ette suured ülesanded kultuurilises ja ma-
janduslikus ülesehitustöös. Kongressi läkituses väl-
dakse: "Kirjanikud, kunstnikud, näitlejad, heliloojad
ja teised kirjanduse ja kunsti alal töötajad! Te
olete kutsutud teenima rahvast, arendama tema
teadmust kirjanduse ja kunsti vahenditega. Päiustage

¹ "Siip ja Nasar," n. 1 6. jaanuar 1945. a.

pidavalt seda võimsat rebra! Ärge unustage, et kirjandus ja kunst on ainult siis tõeliselt rahvalikud, kui nad saavad omaseks laialdastele rahvahulkadele, kumende eesmärgiks on esindlike ideede siivendamise rahva teadvuses. Teie võite seda võuet täita ainult siis, kui teie looming rajaneb esindlikule ideoloogiale — marksistlikule ideoloogiale."¹

Tõsiseid raskusi oli eesti näitekojude teatril repertuaariga. Teatrite raamatukogud olid osalt hävinud, osalt laiali tassitud ja uusi algupäraseid näidendeid oli väga vähe. Samuti olid välja kujunenud ta ansamblid, mille tase määrab repertuaari valiku.

Kunsti Valitsus oli töötellimuslikus vahenemas kirjanduse A. Alle, J. Semyeri, M. Rana ja teistega, kuid algavaks hooajaks ei jõutud veel ühtegi uut algupärasest näidendit lõplikult nimistleda. Sellepärast tuli taas pöörduda eesti klassikas A. Kitzbergi, E. Vilde jt. loomingu poole. Aktuaalsed olid A. Kitzbergi „Enne kuu ja kütü“, „Libahunt“ ja „Lauka jumal“, P. Rummo dramatisering E. Vilde „Maatra sõjast“, „Pisuhänd“, „Side“, „Kilmale naale“, A. H. Tammsaare „Juudit“, „Maanuse koolis“ ning „Põrguõhja uus Vanapagan“.

Kunsti Valitsus võttis plaani 6-8 vene klassika ja näitekojude näitekirjanduse paremikuks

1 „Töödrua hääl“, nr. 14 6. veebruar 1945.a.

kuuluva teose tõlkimise.¹ Repertuaari võeti neid vennas-
rahvaste näidendeid, mis teistes liiduvabariikides lüki-
sid suure menuga nagu K. Simonovi „Vene inimesed“,
L. Leonovi „Ballatusetü“, M. Pogodini „Kremli kellad“,
M. Ostroovski „Kuidas karastus teras“ jt.

Asuti õppima ENSV teenelise kunstitegelase
C. Kapi P. Rummo libreto järgi loodud jüriöö-tee-
nalist eesti algupärasest ooperit „Tasuleegid“,² mis
lavastati Eesti NSV niidaks aastapäevaks.³ Ooper val-
mis põhiliselt juba Nõukogude Liidu tagalas, kuid
vajadusel nel nõiingaid täiendusi ja parandusi.

Esimesena eesti teatrilist alustas regulaar-
set tööd Viljandi „Ugala“, avades hooaja 8. oktoobril
1944. aastal.⁴ Pärast „Ugala“ hooe häänenemist 1941. a.
õnnetusel asus teater tööle „Koidu“ rahvamaja mu-
nides. Teatrivara suudeti suuremalt jaolt päästa
ja säilitada. 1944. aastal loodi teatri juurde õppe-
ühikud ja 16-liikmeline orkester.⁵ Teatri majanduslik
olukord paranes tunduvalt. „Ugala“ sai endale abi-
majandi ja puhkekodu. Suure Oktoobrirevolutsiooni
27. aastapäeva pidustuste sajas lõi teater lavale
montaazi „Lembitu ja Tassuja rahvas“. „Ugala“ külas-
tas sageli Punaarmee üksusi, andes neile avukselt
segakavaga kontserte ja etendusi. 1944./45. hooaja
repertuaaris olid sellised näidendid nagu O. Lutsu „Suri“

-
1	„Postimees“, n. 57	11. märts	1945. a.
2	„Rahva Hääl“, n. 17	25. aprill	1945. a.
3	„Siip ja Vasari“, n. 28	14. juuli	1945. a.
4	„Uus Postimees“, n. 2	5. oktoober	1944. a.
5	„Uus Sakala“, n. 2	5. oktoober	1944. a.

A. Kitzbergi „Enne kukke ja koutu“, Siwertsi „Müelka-
 roo“ jt. 1945. aastal pühitses „Ugala“ teater oma 25.
 aastase tegemise juubelit.

Võru „Kannel“ alustas regulaarset tööd 5. novemb-
 ril.¹ Avatükina esitati L. Koidula „Säärane mull“,
 mille esitamisel ei saavutatud veel lavalist kindlust.²
 Paremini oli juba H. Nuoliõe „Vasturüük“ ja 1944. aas-
 ta parimaks lavastuseks kujunes L. Föderi „Küpsus-
 tunnistus“. 1945. aastal mängiti „Tüüsi jääl“, „Tõ-
 da Palumäel“, „Enne kukke ja koutu“ jne.³ Lavasta-
 ti ka A. H. Tammsaare „Kõrboja peremes“. Lühia-
 „Kandle“ hõone jäi sõjajärgses tegevuses, siis olid ma-
 janduslikud raskused siin märksa kergemad, võrreldes
 nende teatritega, kus puudusid esialgu tegutsenimise
 isegi vajalikud ruumid. „Kannel“ korraldas ka
 etendusi punaarmee laste perekondade loetamiseks.^{4,3}

Tallinna teatritest alustas enimena tööd
 Riiklik Draamateater, avades hooaja A. Kitzbergi „Kau-
 ka jumalaga“.⁵ „Kauka jumala“ ja „Nora“ kõr-
 val, mis olid eelmise hooaja lavastused, mängiti
 veel H. Antso „Merepörgi“, E. Oja rahvatükki „Rät-
 sep Öhk“⁷ ning P. Rummo „Mahtia sõja“ mit-
 dramatiseringut, mis valmis Moskvas 1942. aasta
 lõpul.⁸ Klassikast loodi lavale B. Shawi klassi-
 devahelise kunstniku paljastav komöödia „Pygmalion“⁹

1	„Siip ja Nasar“	n. 6	18. november	1944. a.	7 seansis, n. 6	18. novembr
2	seansis,	n. 16	21. aprill	1945. a.	8 seansis, n. 7	15. novembr
3	„Tõrõhva Elu“	n. 29	8. märts	1945. a.	9 seansis, n. 12	30. detsembr
4	seansis,	n. 76	26. juuni	—	—	—
5	„Siip ja Nasar“	n. 3	28. oktoober	1944. a.	—	—
6	seansis,	n. 5	11. november	1	—	—

ka väinest statistilisest võrdlusest. 1945. aasta märtrikuu jooksul andis RT „Estonia“ 34 etendust 19173 teatrikülastajale.¹ Külastajate arv poolt teiselt kohalt olev Riiklik Noorsooteater andis samal ajal 16 etendust 4333 pealtvaatajale. Teistes eesti teatrites kõigut külastajate arv sama aasta märtris 2000-3000, etenduste arv 14-20 vahel.

Oktoobri 27. aastapäevaks avas oma uksed ka Valga „Säde“ H. Kitzbergi „Kauka jumalaga.“² „Säde“ oli üks neist vähestest eesti teatritest, kelle hoonet jäi sõjatuules terveks, kuid ka sinna oli loinunud müüstanisi, osa teatrivarandi olid kadunud jne. Punaarmee väeüksused ontanud Valga teatritele suurt abi, varustades hoonet liikuva elektrijaama energiaga kuni linna elektrivõrgu kordaseadmiseni. Enne oktoobripühi 1944. a. anti 15 segakaravaga etendust.

1944./45 hooaja eennestunumateks lavastusteks tuleb siin lugeda H. Kitzbergi „Meetud talu“ ja H. Kuoli jõe „Nastuminek“.³

RT „Varemuise“ olukonast enne 1944./45. hooaja algust kirjutas lavastaja K. Tüd: „28. augustil jõudsin Pärtusse. Minu unistunud kallist „Varemuisest“ puustas karm löösielu. Fläänitud oli kõik, mis teatriraHVale leivast vajalikum; puudus kordalik teatrihoone, puudusid dekoratsioonid ja kostüü-

1 „Siip ja Vasar“, n. 15 14. aprill 1945.a.
2 sealhambas, n. 2 21. oktoober 1944.a.
3 „Põrakuva elu“, n. 29 8. märts 1945.a.

mid, laiali olid läinud ka näitlejad." ¹

Kuid rännakatele vastustele vaatamata, ahustas ka RT „Vanemuine“ jälle tööd. Saahind tagasi Tartu näitlejad, kes olid suutnud end kõvale hoida fašistide sundevakuatsioonide ja mobilisatsioonide eest.

RT „Vanemuine“ sai endale kasutada endise Saksa teatri hoone ning mõned lähedalasuvad ruumid proovisaalideks ja töökordadeks.

Saksa teater tuli ümber ehitada ja põhjalikult remontida. Suurem osa töödest tehti teatripere oma jõududega. Mii laoti ise mütskudest püüstatud katus, tantsuühm korastas endale proovisaali ja orkestrandi ehitasid uue avarama orkestriruumi 50 mehe jaoks. ² Lava oli Saksa teatri saalist isoleeritud, püüriti täiesti lava- ja valgustusseadeldis. Vana „Vanemuise“ varemist oltsiti üles kõik, mis veel kantada võlbas: keskkütte radiaatorid, ahjud, elektrijuhtmed, katuseplekk jne. ³

Teatri korastustöödel paistsid eiti silma seltsimehed Mälton, Raa, Luuda ja Ader, kes ehitasid iseseisvalt, ilma eriteadlase juhtimiseta kalmis pumbamaja, mis hakkas homet veega varustama.

Täienes RT „Vanemuise“ kaader. Eesti Riiklikest Kunstiansamblist saahind nia E. Ratasvepp, J. Tammur, E. Kaidu, K. Ird ja S. Podemat.

1 „Lahva Hääle“, nr. 121 15. detsember 1944.a.
2 „Siip ja Vasca“, nr. 3 28. oktoober 1944.a.
3 „Lahva Hääle“, nr. 121 15. detsember 1944.a.

Draamateatrist L. Aru ja O. Liigand, Tallinna. Töölisteat-
rist E. Hiniloo, Päim „Endlast“ E. Sirkel ja E. Rauer.

1944./45. hooaeg avati RT „Vanemuine“ A. Kitz-

bergi draamaga „Enne kuke ja kantu“ K. Todi la-
vatuses. Repertuaaris olid Molière „Ihmus“, Simonon-

ni „Vene inimesed“, Bizet' „Carmeni“ muulatavustus, A. H.

Tammsaare „Põrguõhja muu Vanajagana“ dramatisee-
ring, L. Falli „Lõhus talupoeg“, E. Bilde „Pisukänd“,

G. Puccini „Tosca“ jne. Muusikmäendidest lõi RT „Va-

nemuine“ lavale Svartsi „Lumeruninganna“. ¹ Sõjusa-
konas andis teater rea kontserte mobilisatsioonile.

1944. a. detsembris alustas tööd ka Rakvere

teater A. H. Tammsaare „Kõrboja“ perekhe' drama-
tiseeringuga. Teatrikõne oli siin säilinud ja va-

gas ainult konastamist. Ka siin annid näitle-
jad ise ehitus- ning rennovatöödele. Mii kujutatakse

1944. a. 30. detsembri „Sihis ja Vasaras“: ... „Arhi-
päeval võib näitlejaid näha tööriistadega asel-
danas alates naja keldrikonast, kus maal jõul
saadakse korda ka naja keskküte, mis oli rikunud.“ ²

Algas pingeline töö ka kaadri komplekteeri-
mise alal, sest Rakvere teatrilt olid meesnäitle-
jad okupantide sunnimoobilisatsiooniga peaaegu
sajaprotsendiliselt ära niidud. Muu komplekteerimise
tagajärgel pidi Rakvere teatri kaader, võrreldes okupat-

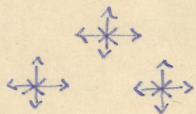
1 „Postimees“, nr. 75 1. aprill 1945. a.

2 „Sih ja Vasar“, nr. 12 30. detsember 1944. a.

pärase näidendi „Orduaja lõpp.“¹

1945. aasta juunis saabus Tallinna Punalipu-
lise Balti Mere Laevastiku Teater.² PBMd Teatri esi-
tuses nägi Tallinna public ühe prima lavastusna-
kroni näidendi „Laevastiku ohvitseri.“³

1944./45. hooaja lõpul — juunikuus-pühitres
eesti teater oma 75-aastast juubelit. Juubeliga
kooses toimusid kõrgis Eesti NSV teatrites pidulikud
aktused.

Vaatamata sõjas saadud ränkadele hoo-
pidele, muutis eesti teater partei ja nõukogude
valitsuse igakülgset loetusel juba 1944. a. mõne kuu-
ga lüüa erilised tingimused tööks ja lüüa
lavale arvukalt uusi lavastusi. See oli selgeks
tõendus, et eesti nõukogude teater tegi sauga läh-
raske pööningami, tulles sellest välja karasta-
tuna ja teadlikuna oma ees seivatest ülesanne-
test.

Esimest hooaega taasrabastatud Nõukogude
Eesti teatris iseloomustavad ENSV teenelise kunsti-
tegelase P. Põldrooni sõnad: „Maie tõusene uuele
elule, päikesepaistelisele tulevikule... Mineviku san-
garius rütklus ja tänasid kangelasteid peavad
saama kunytilises loomingus, lavalises teostamises

1	„ Siip ja Vasar,“	n. 10	10. märts 1945. a.
2	sealsamas,	n. 24	16. juuni —, —
3	sealsamas,	n. 26	30. juuni —, —

vääraka rehastuse."

1944./45. hooaeg näitas, et eesti nõukogulise teatrikunst sammub edasi sotsialistliku realismi radadel täieliku võitengu poole.

1940-1941 aastal alanud kultuurivõitluse eesmärgid täielikult läbi, mis jätkus sõjajärgse perioodi algul. Võitluse eesmärgid täielikult läbi, mis jätkus sõjajärgse perioodi algul. Võitluse eesmärgid täielikult läbi, mis jätkus sõjajärgse perioodi algul.

Sõjajärgsetel aastatel jätkus eesti nõukogulise teatrikunst arengut. Võitluse eesmärgid täielikult läbi, mis jätkus sõjajärgse perioodi algul. Võitluse eesmärgid täielikult läbi, mis jätkus sõjajärgse perioodi algul.

Muusikalist teatrit loodi 1945. aastal. Võitluse eesmärgid täielikult läbi, mis jätkus sõjajärgse perioodi algul. Võitluse eesmärgid täielikult läbi, mis jätkus sõjajärgse perioodi algul.

Lõppsona

1940-1941. aastail alanud kultuuri revolutsioon katkes okupeeritud Eestis, kuid jätkus Nõukogude Liidu tagalas rasketes sõjatingimustes. Tagalasnihinud kultuuritöötajad said seal vajaliku ettevalmistuse selleks, et Eestise tagasisaahununa jätkata nin pooleliäänud kultuuri revolutsiooni endisest veelgi kõrgemal tasemel.

Sõjajärgseil aastail jätkus eesti nõukogude teatris pingeline loominguline töö. Rahva üha kasvavad vaimsed vajadused nõudsid täielikumat rahuldamist. Partei, mõistes need objektivsed vajadused, seadis nõukogude töötajate ette järjest uusi ülesandeid. Oli vaja kunstirelvaga kaasa aidata nende ülesannete täitmisele.

Murrangulist tähtsust teatrielu edasises arengus omavad Nõuk(õ)P Keskkomitee sõjajärgsed otsused kirjanduse ja kunsti küsimustes. Teatri jaoks oli eriti tähtis Keskkomitee otsus 26. augustist 1946.a. „Draamateatri repertuaarist ja selle paran-

damise abinõudest.¹ Keskkomitee otsused juhtisid tähelepanu sellele, et nõukogude kunsti peamiseks ülesandeks on rahva teenimine tema võitluses kommunistliku ühiskonna ülesehitamise eest ja sellepärast olgu kunst lähedalt seotud eluga. Keskkomitee ajaloos otsuses 26. augustist 1946. a. öeldakse, et nõukogude teatri olulisim ülesanne on peegeldada nõukogude ühiskonna elu ta laakanatus edasilikumises, aktiivselt kaasa aidata nõukogude inimeste parimate iseloomujoonte kasvatamisele.

Otsus rõhutab, et nõukogude teater suudab oma vastutusrikkaid ülesandeid täita ainult siis, kui ta aktiivselt propageerib nõukogude riigi poliitikat, mis on nõukogude sotsiaalse elu alus.

Aastad 1946 - 1950, mis moodustavad kultuuri revolutsiooni teise etapi, olid ottingute- ja võitlusrikkad. Sel ajal andis end tunda niingusud jündaravad tegurid nagu Stalini isikukultus, konfliktituse levonä jms. Iga teater püüdis alles leida oma teed, kujundada välja endale iseloomuliku palet.

Silmapaister lüis eesti teatrielus algas 50-date aastatega, kui kultuuri revolutsioon oli põhiliselt lõpule viidud. Kui 1946-1950-ndail

1. ÜK(K)P Keskkomitee otsus „Draamadestrite ajutuaamt“ ja selle parandamine abinõudest
Tallinn, 1946. a.

teatristatistika närgit ära teatavat huvi lan-
gust rahvahulkaades eesti teatri nõukogu kuu re-
pertuaari vastu, mis väljendus aasta keskmise mü-
lastatamise languses, siis alates 1950. aastast tõu-
sis nõukogude näidendite vastu elav huvi.¹

Alates 1952. aastast võib juba kõnelda kindla-
malt üsrikute teatrite isikliku palge väljakujui-
nemisest. 50-date aastate algul tõusis ka algu-
järaste näidendite osa eesti teatrite repertuaaris.
Nii esitati 1953., 1954. ja 1955. aastatel kokku
21 algjärast uuslavastust.² Luid väljirus jäät
mei algjärane dramaturgia ka veel käesoleval
ajal tublisti maha elu nõretest.

Publiku suurest huvi kaasaegsete näiden-
dite vastu kõnelt ka ajaolu, et enamus reper-
tuaari võetud näidendeist puutub laval mitte
hooaega järgest. Siinkohal võib märkida 50-date
aastate algul parimatist näidenditest, mis on teat-
rite repertuaaris teistest kauem püsinud M. Ali-
geri näidendit „Muinasjutt loest“, A. Arbuzovi
„Pangad“, A. Salõnski „Ohtliku kaaslast“,
N. Rozovi „Elu lehevõlgi“, N. Minko „Nimesid
nimetamata“, A. Jakobsoni „Vana taime“ jt.³

Enneolevalt avatud perspektiivid avand
teatrikunsti es N. S. K. P. XX kongressi otseisid.

-
1	Eesti Nõukogude Teater, Almanahh III	lk 1957	lk. 291
2	sealsamas, — — II	1956	lk. 292
3	sealsamas, — —	— —	lk. 291-292

xx kongress entas teatritöötajatele ülesande: taot-
leada oma loomingus kõrget kunstimeisterlikkust.
Et leuse idee saaks raatajale täielikult an-
saadavaks, selleks tuleb seda entada täiuslikus
kunstilises vormis. Siitpeale võib märkida nii terve
Nõukogude Liidu kui ka Eesti NSV teatri osas
nda kõrgeid kunstilisi saavutusi.

1956. aastast alates sai teatritöös
alguse uus traditsioon — igakuadne Balti
vabariikide teatrite festival või nn. Teatrikevad.
Teatrikevade etenduste sajas entab iga vabariik
vähemalt ühe päeva lavastuse. Esime-
sel Teatrikevaldel Riias sai tunnustuse osaliseks
Riia "Vanemuise" kollektiiv, kes entas E. Pannlaane
näidendi "Raudne kodu". Teisel Teatrikevaldel
Hilnimes 1957. aastal said Teatrikevade laurea-
di nimetuse Eesti näitlejatist NSVL rahvakunstnik
K. Karm ja ENSV rahvakunstnik E. Liiger.²

Eesti nõukogude teatrikunsti loomingu-
ledest kasumist kõneleb aga kõige eredamalt meie
teatrite esinemine 1956. aasta detsembris Moskvas
toimumud Eesti NSV kunsti ja kirjanduse dekaadil,
kus Moskva publik andis meie teatrikultuurile
kõrge tunnustuse.

Eesti NSV teatrist. viid dekaadil RfA Goyeri-

1 Eesti Nõukogude Teater, Almanahh III 1957 lk. 246

2 sealasamas — — — — — lk. 247

ja Balletiteater „Estonia“, N. Kingissepa nimeline Tallinna Riiklik Draamateater ning Riiklik Ooperi ja Draamateater „Vanemuine“.

Teatrite repertuaaris olid eesti algupärasest lavateostest E. Kapi ooper „Tasuleegid“, G. Ernesaksa ooper „Käsi käes“, L. Austeri ballett „Tiina“, E. Ranneti näidend „Siidamees“ ja A. Jakobsoni „Kavatsitud paradüüs“, A. Händi „Peihituslaul“, B. Kõveri ooper „Ainult unistus“ jt.¹ Sellest loetelust võib järeldada, et võrreldes 1941. aastaga, kultuurirevolutsiooni algusega, on olukord 1956. aastaks tunduvalt parem algupärase lavateoste osas: neid on arvuliselt rohkem ja nende ideeline tase on tõusnud.

Koostumised ja antud Moskva teatritöötajatega olid eesti teatrielu edasise arengu seisukohalt väga tähtsad. Kõrge tunnustuse rõõm val märkiti seltsimehelikult ära ka need ja püüdsid neid teatrite töös.

Seoses dekaadiga Moskovas ja eesti rahvusliku teatri nimeühenda aastapäevaga, autoristati NSV Liidu Ülemnõukogu Presiidiumi seadlusega RAJ „Estoniat“ ja RT „Vanemuist“ Tööpunalipu ordeniga.²

Terve rida eesti teatrilegatsi sai auni-

1 Eesti Nõukogude Teater, Almanakh III, 1957 lk. 247

2 sealsamas — " — lk. 245

neturi. Riikliku Draamateatri näitlejale Kaarel Karmile omistati Nõukogude Liidu rahvakunstniku aunimetus. Siit Kuurikut, Olga Lurdi, Elsa Maa-
smüt, Aino Talvit, Hugo Lauri ja Ants Lauter
it autasustati Lenini ordeniga. Paljud lava-
kunstnikud said Tööpunalipu ordeni, ordeni „Austu-
se märk“ ja medali „Eeskujuliku töö eest.“ N. Kün-
gisa nimeline Tallinna Riiklik Draamateater
teenite eest eesti teatrikunsti arendamisel aka-
deemiliseks teatris.

1957. a. novembris avaldasid eesti aja-
lehed Eesti NSV loova intelligenti nõupidami-
se üleskutse kirgile eesti kirjandusele, kunstnikele,
heliloojatele, näitlejatele, arhitektidele, vabariigi
kunstivalal töötajatele.¹ Üleskutse avaldati vastu-
kajana N. Hrustõvi sõnavõttele kirjanduse- ja
kunsti küsimustes, „Kirjandus ja kunst olgu lihe-
dalt seotud rahva eluga.“

Üleskutses öeldakse: „Meie, Eesti loova
intelligenti nõupidamisest osavõtjad, peame õige-
aegsena ja väga vajalikuks m. Hrustõvi ette-
kannet... milles on näidatud kirjanduse ja kunsti
suurt osatähtsust kommunismi ülesehitamisel,
aga ühtlasi ka nõmingaid meie kunstikeskuses niinä-
sel ajal esinema võigu ja puudusi, ning milles

1 „Siis ja Nasa“, nr. 44 1. november 1957. a.

on antud suured edaspidised tõus kogu loovale intelligentsile... Edusammud kirjanduse, kunsti ja kultuuri alal ei lohi aga hetkevski lasta tekkida muutust, arvamus, nagu ei võiks neie kirjandusele ja kunstile teha kahtju rünnakuid ja repressiivsete kirjandus- ja kunstitegelaste kaitset viidelda või eitada autoritaarsete realismi põhiaaluseid. Väitlus kirjanduse ja kunsti parteilisuse eest on ja peab jääma meie loova intelligentsi üheks põhiliseks ülesandeks. "1

Suure autoritaarliku Oktoobrirevolutsiooni 40. aastapäevale pühendatud üleliidulisest teatrile ja muusikakollektiivide festivalist võttis osa ligi 600 teatriskollektiivi. "2 Nõukogude Eesti Oktoobri 40. aastapäevale pühendatud lavastustest väärub esiletõstmist N. Višnerovi näidend "Optimistlik tragöödia" N. Kingisepa nimelises P.R.A. Draamateatris.

Täpsem vaadates käidud teele võib Nõukogude Eesti teater tunnustada, et ta on kultuuri revolutsiooni teatris aega teostanud ja muutunud nõukogude paljumeelse teatrimunski lahutamatuks osaks. Sellisena nendab ta ka edaspidises töös üle saada ajutistest puudustest ning innustada rahvast võitlusesse meie edusammude eest kommunistliku ühiskonna ülesehitamisel.

1 "Sip ja Vasar", n. 44 1. november 1957. a.

2 Eesti Nõukogude Teater, Almanahh III, 1957 lk. 11

Kasutatud kirjandus ja allikad

Kirjandus :

- Eesti Nõukogude Teater, Almanakk II, Tallinn, 1956
Nõukogude autorite teoste lavastuste külastata-
rusest lk. 291 - 292
- Põldroos, P. Tähtsamad etappid eesti teatri arengu-
loos lk. 4-93
- Ratassepp, V. Mälestusi eesti nõukogude teatrust
Suure Isamaasõja ajal lk. 166-187
- Eesti Nõukogude Teater, Almanakk III Tallinn, 1957
Autasustamisi ja uusi auhinnetusi lk. 245-246
Teatriid eesti kunsti ja kirjanduse dekaadil
lk. 245
- II Teatrikevad lk. 246-247
- Mue, sotsialistliku ühiskonna teater lk. 5-12

Trükkimata allikad :

- Eesti Riiklike Kunstiansambrite arhiivi-
fond 1941 - 1945, asub Eesti NSV Muusika-
ja Teatrimuuseumis.
- Isiklik vestlus ENSV rahvakunstnik A. Lau-
teriga.
- Isiklik vestlus rindevõitleja L. Grossmanniga.

Perioodika:

- Aavasaar, E. Ajalooline õhtu, "Siir ja Vasar" n. 5
11. november 1944. a.
- Aks Paul Rummo. Maatra sõja dramati-
seering Riinliius Draamateatris
"Siir ja Vasar", n. 7 25. november 1944. a.
- Ants Lauterile anti Töö-Punalipu orden
"Rahva Hääle", n. 6 9. jaanuar 1945. a.
- Anveldt, L. "Vare mine avas 1940. a. sügishooaja,"
"Niisuru" n. 1 1941 lk. 91
- Arvoja, T. Rindebrigaadi eninemine, "Punaväelane" n. 69
17. märts 1943. a.
- Asutati Eesti Teatri ühing, "Siir ja Vasar" n. 1 6. jaanuar 1945. a.
Ballett Kalenjoja aineil, "Teater ja Muusika" n. 5 1941 lk. 217.
- Baltimaade kunstitöötajate nõupidamine Moskvas
"Siir ja Vasar", n. 12 21. detsember 1940. a.
- E. B. Pärnu endea untes mures, "Rahva Hääle"
n. 96 15. november 1944. a.
- Eesti intelligentri fašismivastane miting,
"Punaväelane" n. 397 14. detsember 1942. a.
- Eesti NSV Kunstidekaadi korraldamises kuni 13. veeb-
uarini teostatud ettevalmistuskõrde ülevaade,
"Teater ja Muusika" n. 2 1941 lk. 73
- Eesti NSV Rahvanomissaride Nõukoogu näamus õppeam-
lustes õppijatele teatripääsmelilt hinna alan-
duse andmise kohta, "Eesti NSV Teataja"
n. 44 15. aprill 1941. a. lk. 1689 Tallinn
1941, 18. aprill (n. 711.-näamus).

- Eesti Riiklikud Kunstiansamblid saabusid, "Siis ja Vasal"
n. 3 28. oktoober 1944. a.
- Eesti teatri mustad aastad, "Rahva Hääle" n. 38 16. veebruar 1945. a.
- Eesti teatri sõbrad, "Eesti Sõna" n. 156 8. juuni 1944. a.
- "Endla" muutub rahvateatris, "Pärnu Rahva Hääle" n. 28 7. au-
gust 1940. a.
- "Endla" saab orkestri, "Pärnu Rahva Hääle" n. 24 2. august 1940. a.
- ENSV Rahvakomissari Nõuogu ja EK(b)P mäemus
n. 178 3. märts 1945. a. "Kunsti arengust
ja ülesannetest Eesti Nõuogude Järelkäsitlus
Nõuandis", "Postimees" n. 57 11. märts 1945. a.
- ENSV Riiklik Nõuoteater alustas tööd,
"Rahva Hääle" n. 76 21. oktoober 1944. a.
- ENSV teatrilise näitleja Paul Pinna üleskutses kõigile
ENSV teatri, kunsti- ja muusikateadlastele, "Noolte Hääle" n. 36
24. märts 1945. a.
- ENSV Ülemnõuogu Presidiumi seadlus kunstiteadlaste
autanustamise kohta, "Rahva Hääle" n. 15, 15. aprill
1944. a.
- ERAT Estonia kevadhooaja lõpul, "Eesti Sõna" n. 149
30. juuni 1944. a.
- ERKA Haamavõllestiini õhke, "Rahva Hääle" n. 16 22. aprill 1944. a.
- ERKA liirist, "Rahva Hääle" n. 15 15. aprill 1944. a.
- "Estonias" näib hooetus lõp, "Siis ja Vasal" n. 1 14. oktoober
1944. a.
- "Estonia" täitis 1 a. plaani 5 nunga,
"Siis ja Vasal" n. 25 21. juuni 1944. a.
- ETA Eesti NSV intelligenti esimene kongress,
"Sakala" n. 13 1. veebruar 1945. a.

- ETA Teatrite rationaliseerimise konaldamise hariduse
rahvakomisarile, "Tartu Kommunist" n. 23 24. oktoober 1940.a.
- Ettekanne Eesti rahvushinast teatrist, "Rahva Hääle" n. 30
30. juuli 1943.a.
- Hlm. M. Nõm teatriviri, "Eesti Gõma" n. 33 11. veebruar 1942.a.
- Jannustatud tegemus "Kardles", "Töödruva Elu" n. 21 21. veebruar 1944.a.
- Jrd, K. Kunstiansambli edukas töös, "Punaööelane"
n. 339 22. september 1942.a.
- Jrd, K. "Vanemuise näit hõrgus töös", "Siig ja Vasar" n. 3
28. oktoober 1944.a.
- J. K. Teatriviri Pärnust, "Eesti Gõma" n. 9 12. detsember
1941.a.
- Kalmet, I. Teatrite kunstilise kaadri ettevalmistamine
uued perspektiivid, "Teater ja Muusika" n. 1 1941 nr. 48
- "Kardles" Gõmi näidendi esietendus, "Töödruva Elu" n. 52
"Kardle" teatris algas töös, [16. detsember 1940.a.
"Töödruva Elu" n. 1 21. august 1940.a.
- K. "Lõunatuul", "Postimees" n. 54 2. märts 1942.a.
- Kangro-Pool, R. Eesti teatrite taassünnist,
"Rahva Hääle" n. 65 8. oktoober 1944.a.
- Kangro-Pool, R. Tallinna teatrite repertuaarist 1945.a.,
"Rahva Hääle" n. 21 21. jaanuar 1945.a.
- "Kannel" valmistub outoohijidistuskas, "Töödruva Elu" n. 19. 20. oktoober
1940.a.
- Kuus, J. Nõm "Kannel", "Siig ja Vasar" n. 16 21. aprill 1945.a.
- Kuus, E. ER Kunstiansamblike nonte tegemis,
"Rahva Hääle" n. 9 4. märts 1944.a.

- Hijper, J. Nõuogude aasta saanturi Eestis,
"Rahva Hääl" n. 32 5. juuli 1944.a.
- Krieger, V. Eesti kumbiansambli, "Punaväelane" n. 79
19. november 1942.a.
- Kruustee, V. Draamateater suurtükiväelastel milas,
"Rahva Hääl" n. 126 21. detsember 1944.a.
- Kruustee, V. Estoonlyasid siivoorvlastel milas,
"Rahva Hääl" n. 106 26. oktoober 1944.a.
- Kuidas juhtis "Vanemuise Teatri" majandusajaja,
"Tartu Kommunist" n. 42 16. november
1940.a.
- Kunstide Valitsuse korraldus heliloojate, kunstnike,
sõjanike, näitlejate, muusikute jta teiste kunst-
ide alal kutsehõlde liivliste registreerimise
kohta, "Rahva Hääl" n. 56 26. september 1944.a.
- Kunst kuulub rahvale, "Teder ja Muusika" n. 3
1941.a. lk. 97
- Kuressaare teater näes oleral hooajal, "Saarte Hääl"
n. 51 2. aprill 1941.a.
- Kõigile Tallinna linna kodanikele, "Rahva Hääl" n. 58
30. september 1944.a.
- Külalised Jaroslavist, "Punaväelane" n. 66 14. märts 1943.a.
- Lauristik, J. Nõuogude aastava Kommunistliku Partei,
"Nõuogude" n. 1 1940.a. lk. 7
- Lauter, A. 2 aastat Eesti Riikliku Kunstiansambli,
"Rahva Hääl" n. 13 31. märts 1944.a.
- Lavastuse juuritus teatri, "Sõja ja Rahu" n. 6 18. november 1944.a.

Lavasturi Riichius Draamateatris, "Siip ja Nasar" n. 5
11. november 1944.a.

Lisa Eesti NSV Rahvakomissande Nõukoju 24. juuni
1941.a. määruse n. 1229 juunde,
"Eesti NSV Teataja" n. 64 l. 2816-2817

Mattus, W. Tallinna teatrihooaeg 1940/41.
"Teater ja Muusika" n. 6 1941.a. lk. 268

Maugasto, H. Eesti NSV Riiklike Kunstiansambrite
liit, "Rohva Klääl" n. 5 4. märts 1944.a.

Nõukogude Eesti näitleja kui võitlusvõime liige
sarsa rõhujate vastu, "Rohva Klääl" n. 16
24. aprill 1943.a.

Nõukogude Liidu kaitsjate teater hooaja avajana
Tallinnas, "Viisneme" n. 2 1940 september 199-201 lk.

Nõukogude meie dekaadi kohta Mõnnaas,
"Siip ja Nasar" n. 15 12. aprill 1941.a.

Näidendite ja teatritarvete renkoogu alustas tege-
lust, "Päitu Kommunist" n. 76 29. detsember 1940.a.

O. K. Pilek Rarvere teatri legend, "Teater ja Muusika"
n. 6 1941.a. lk. 284.

—p. "Ugala" liit tekkis seisak,
"Eesti sõna" n. 39 18. veebruar 1942.a.

Paide teatri liit, "Siip ja Nasar" n. 41 13. oktoober
1945.a.

Panest, H. Esimene poolaasta nõukogude Tallin-
na teatris, Nõukogude Kultuur n. 1 jaan.
1941.a. lk. 57

- Parrest, H. Punalavastiku Teatrit Tallinnas,
„Niisunn“ n. 2 1941.a. lk. 190
- Pawe, R. Kunstiansambliid ja Eesti tehnikumid näevad,
„Siip ja Vasar“ n. 7 25. novembril 1944.a.
- PBM & teater 10a. jumbeli eel, „Niisunn“ n. 3 1940. lk. 310-311
- Pinna, P. P. Pinna oma trüüst ERKA draamavõlled, 1941.
- Promet, Lilli EP Ants Lauteri 50. sünnipäeva tähistamine
Leningradis, „Rohva Häääl“ n. 33 8. juuni 1944.a.
- Promet, Lilli ERKA näitlejate brigaadi esinemine nädal,
„Rohva Häääl“ n. 42 9. august 1944.a.
- „Pygmalion“, „Siip ja Vasar“ n. 12 20. detsember 1944.a.
- „Põhjas“, „Siip ja Vasar“ n. 2 11. jaanuar 1941.a.
- Põldroos, P. Eesti teater ajaloohisel võitlel,
„Siip ja Vasar“ n. 4 27. jaanuar 1945.a.
- Põldroos, P. Stounogude Eesti teatrimeest elab ja are-
neb edasi Eesti Riiklises Kunstiansambles,
„Rohva Häääl“ n. 35 2. septembril 1943.a.
- Põldroos, P. Teater nide teenistus, „Siip ja Vasar“
n. 8 24. veebruar 1945.a.
- Põldroos, P. Teater teenitab „Siipi ja Vasarat“
Siip ja Vasar n. 1 5. oktoober 1940.a.
- Põrgupõhja uus Nõuapagan“ Nalga laval,
„Nalga Enamlane“ n. 3 7. oktoober
1940.a.
- Ra Jaroslavl kunstiansambli algyäenilt,
„Siip ja Vasar“ n. 2 21. oktoober
1944.a.

- Rahva Kunstilise Integreeruse Keskmaja alustas tööd,
„Nõunogude Kultuur“ n.1 1941.a. lk. 69
- Rahvakunst taaselustamiseks, „Sõja ja Vasar“ n.2
21. oktoober 1944.a.
- Rakvere teater kohandub oludele, „Eesti Sõda“ n.64
18. märts 1944.a.
- Rakvere teatris algab töö, „Sõja ja Vasar“ n.3
28. oktoober 1944.a.
- Riikliku Draamastuudio aramine „Nõuti Hääl“ n.16 6. rehv. 1945.a.
- Rummo, P. Eesti kunst elab ja areneb Nõunogude
Liidus, „Rahva Hääl“ n.4 30. detsember
1942.a.
- Rummo, P. Eesti kunstiansambliid alustasid tööd,
„Punaväelane“ n.224 12. aprill 1942.a.
- Rummo, P. Eesti NSV teater ärkab,
„Sõja ja Vasar“ n.2 21. oktoober 1944.a.
- Rummo, P. Eesti teater nõunogude aastal,
„Rahva Hääl“ n.38 27. juuli 1944.a.
- Rummo, P. Paul Rummo kõne juubeliautusel,
„Rahva Hääl“ n.61 4. oktoober 1944.a.
- Rummo, P. Teater - rahva lemmik,
„Sõja ja Vasar“ n.38 22. september 1944.a.
- Rummo, P. Teatrike käesoleva hooaja repertuaar-
ist, „Sõja ja Vasar“ n.9 9. detsember 1944.a.
- „Rätsep Õhu“ jälle laval, „Sõja ja Vasar“ n.6
18. november 1944.a.

Sansa fasistlikud okupandid hävitavad eesti rahva kultuuriliku aluse, „Rahva Hääle“ n. 4 30. detsember 1942. a.

Schmuid, J. P. Pinnaga vestlemas,
„Siip ja Vasar“ n. 1 14. oktoober 1944. a.

Seda ja teist, „Teater ja Muusika“ n. 5 lk. 188 1941. a.

Semper, J. Kokkupuudest Ants Lauteriga,
„Rahva Hääle“ n. 32 5. juuli 1944. a.

Semper, J. Kunstid sõjaväeluses,
„Siip ja Vasar“ n. 28 2. august 1944. a.

Semper, J. Märkmeid eesti kirjandusest ning- ja sealpool ränderaja, „Rahva Hääle“ n. 26 14. juuni 1944. a.

Simm, J. „Marta“ muusikast, „Postimees“ n. 75 26. märts 1942. a.

Soovpää, L. Juuni eesti teatri ajalool, „Rahva Hääle“ n. 116 23. juuni 1945. a.

Stahhaanovlastele püü teater,
„Rahva Hääle“ n. 191 15. august 1940. a.

Särev, A. M. Gorki „Ena“ dramatiseringust,
„Teater ja Muusika“ n. 3 1941. a. lk. 133

Südamest südamesse, „Eesti Gõma“ n. 6 10. jaanuar 1942. a.

Tallinna teatrihooaeg algab,
„Siip ja Vasar“ n. 3 28. oktoober 1944. a.

Tallinna teatrite sefalus käitistega,

"Siip ja Vasar" n. 13 31. märts 1945.a.

Teater rahvale lähemale, "Punane Täht" n. 32 20. märts
1941.a.

Teatrietendus Punaarmee perekondade loetamises,

"Tõrchova Elu" n. 76 26. juuni 1945.a.

Teatrijuhid teatrite nationaliseerimist,

"Siip ja Vasar" n. 3 19. oktoober 1940.a.

Teatrinõukas tekitab Suurt Oktoobrit,

"Siip ja Vasar" n. 4 4. november 1944.a.

Teatrinõukas kubernitsjaid lobustamas, Siip ja Vasar n. 28. 2. süg. 1941.a.

Teatrite lüü avardub, "Tõrchova Klääl" n. 8
31. oktoober 1940.a.

Teatritööst Pärnus, "Siip ja Vasar" n. 13

28. detsember 1940.a.

Tibar, Z. ERKA noored jõud,

"Kõrva Klääl" n. 13. 31. märts 1944.a.

Suglas, F. "Kolm raketi aastat,"

"Siip ja Vasar" n. 1 14. oktoober 1944.a.

Suultemäe, H. "Kõrboja peremes" Rakvere teatris,

"Siip ja Vasar" n. 12 20. detsember 1944.a.

Säna Ingeborgi saaskelne esietendus,

"Eski Säna" n. 12 16. detsember 1941.a.

"Ugala" hankuvõne lavastus Oktoobrirevolutsiooni
pidustustes, "Tartu Kommunist" n. 35

5. november 1940.a.

"Ugala" sai uue juhataja, "Tartu Kommunist" n. 2 20. september
1940.a.

- "Ugala" senistest lavastustest, "Punane Täht" nr. 9
20. detsember 1940.a.
- "Ugala" teater käesoleval hooajal, "Uus Sakala" nr. 2
5. oktoober 1944.a.
- "Ugala" teatri tegevusest, "Siip ja Vasar" nr. 8, 2. detsember 1944.a.
- "Ugala" tegevus kevade eel, "Punane Täht" nr. 48
26. aprill 1941.a.
- Musen, B. Tartu "Vanemuine" ja tema kargelasku pere,
"Rahva Hääl" nr. 121 15. detsember 1944.a.
- Naarandi, D. ERKA draamavõltsitud eesti rahvusliku väl-
osades, "Rahva Hääl" nr. 3 22. jaanuar 1943.a.
- "Väike Don" "Vanemuine"
"Teater ja Muusika" nr. 2 1941.a. lk. 63
- "Vanemuine" valmistub Ontrobrinerevolutsiiooni aastapäevaks,
"Tartu Kommunist" nr. 10/9 oktoober 1940.a.
- Nares, J. Eesti kunstihõltsud Muusikas,
"Punavälk" nr. 393 6. detsember 1942.a.
- Niner, A. Kunstidekaardi tõe all,
"Teater ja Muusika" nr. 5 1941. lk. 194.
- Ninkel, A. Luksaare teatriliist,
"Siip ja Vasar" nr. 16, 21 aprill 1945.a.
- N. N. Tallinna teatrilu ilkan kui kunagi varem,
"Eesti Gõma" nr. 37 15. veebruar 1942.a.
- Näljavõttud ESRV kandus- ja Kunstivõltsitud a/ü kongressi
resolutsioonidest, "Nõuogude Kultuur" nr. 4 1941 lk. 210
- Nõksip, Albert Eesti teater ja fardim,
"Siip ja Vasar" nr. 1 14. oktoober 1944.a.

Sisukord

- Sissejuhatus lk. 1
- I peatükk - Eesti teater esimesel nõukogulikul hooajal 1940/41. lk. 18
- II peatükk - Eesti teater Suure Isa-
maasõja päevil
- III alapeatükk - Eesti teater Nõukogude
Liidu tagalas lk. 44
- IV alapeatükk - Teatri olukorrad oku-
peeritud Eestis lk. 70
- V peatükk - Teater taastabastatud
Nõukogude Eestis 1944/45 hooajal lk. 80
- Lõppsõna lk. 98
- Kasutatud kirjandus ja allikad lk. 105